

Recenze a zprávy

BEHRINGER, Wolfgang, *Čarodějnictví: globální historie. Zásadní kniha pro všechny zájemce o historii čarodějnictví a magie*, Praha: XYZ 2016, 424 s. ISBN 978–80–7388–760–5 [BEHRINGER, Wolfgang, *Witches and witch-hunts: a global history*, Malden, MA: Polity Press 2004, 360 p. ISBN 978–0–7456–2717–5]

Téma čarodějnictví jako kulturní a historický fenomén již dlouho přitahuje pozornost badatelů. Je to oblast, která není propojena s dějinami mentalit či dějinami každodennosti pouze v rámci novověkých dějin. Dokážeme ji vystopovat i v předkřesťanské společnosti, a to i na jiných kontinentech než pouze v Evropě. Zmínky o tomto fenoménu nacházíme v různých historických epochách od antiky až po současnost. Je celkem logické, že čarodějnictví můžeme přesněji sledovat až od vzniku literárních pramenů. I když existuje i celá řada archeologických pramenů, u pravěké společnosti se pouze domníváme, jakou konkrétní úlohu provozování magie hrálo a jak silné postavení v tehdejší společnosti mělo. Pokud se řekne magie, nemusí se historikovi či antropologovi vybavovat pouze čarodějnictví. V předkřesťanské Evropě i v mimokřesťanském světě se setkáváme s šamanismem, určitou obdobou čarodějnictví, s léčitelstvím za využití lidových zkušeností a řadou dalších forem nadpřirozeného působení. Pokud pak hledáme kořeny, respektive projevy raných forem čarodějnictví, určitě bychom měli brát zřetel na přeživší formy šamanismu, které sice ze střeoevropského prostoru postupně vymizely, avšak na periferiích Evropy se udržely až do 20. století.¹ Jak v rámci šamanismu, tak i v případě čarodějnictví hrála klíčovou roli právě lidová víra a způsob jejího projevu.

Wolfgang Behringer se výskytem a projevem čarodějnictví ve střední Evropě zabýval již v několika přípravných publikacích.² Získané znalosti autor, který je renomovaným profesorem na saarbrückenské univerzitě, poté zúročil v recenzované knize, jež poprvé vyšla v anglickém vydání v roce 2004.³ Nutno podotknout, že pro zpracování publikace Behringer využil též nabytých znalostí z oblasti klimatických změn a pochodů raného

1 Thomas Andrew DUBOIS, *Úvod do šamanismu*, Praha 2011.

2 Wolfgang BEHRINGER, *Hexenverfolgung in Bayern: Volksmagie, Glaubenseifer und Staatsräson in der Frühen Neuzeit*, München 1987; TÝŽ, *Witchcraft Persecutions in Bavaria*, New York 1997; TÝŽ, *Shaman of Oberstdorf: Chonrad Stoeckhlin and the Phantoms of the night*, Charlottesville 1998.

3 Wolfgang BEHRINGER, *Witches and witch-hunts: a global history*, Malden 2004.

novověku⁴ a jak budeme mít za chvíli možnost vidět, poznatky z oblasti klimatologie budou k pochopení čarodějnictví zcela klíčové.

Jak již z názvu recenzované práce vyplývá, monografie se vztahuje ke globálním dějinám čarodějnictví nejen v evropském prostředí. Úvodní informace se vztahují k formám a legislativním úpravám čarodějnictví zejména v africkém prostředí. Poté přichází pro čtenáře snad nejznámější období čarodějnic v podobě perzekucí pozdního středověku a raného novověku, dále racionalismus a legislativní potlačování tzv. honů na čarodějnice a nakonec se autor dostává k nejnovějším formám a přežitkům magie v dobách moderních. Jednotlivé okruhy jsou řazeny poměrně přehledně a systematicky do kapitol na sebe volně navazujících. Bude proto žádoucí stručně nastínit obsahy a náplně jednotlivých kapitol.

V první kapitole se informace týkají základní literatury, která se s tématem čarodějnictví pojí. Nejedná se přitom pouze o současné publikace z univerzitních prostředí, ale o publikace z rukou známých i méně známých filosofů, myslitelů, teologů a právníků od antiky až po 20. století (s. 25–51). Čtenář má tak možnost díky uvedené základní literatuře nahlédnout a prozkoumat klíčové literární prameny, pokud by chtěl do uvedené problematiky hlouběji a konkrétněji proniknout. Uvedené zde jsou i některé práce vztahující se ke studiím lidové kultury, folklóru a pohádek, ve kterých lze jednoznačně nalézt prvky šamanismu či čarodějnictví (Anti Aarne, Stith Thompson nebo Vladimír Jakovlevič Propp).⁵

Druhá kapitola se potom vztahuje k víře v čarodějnictví v Evropě a v mimoevropských společnostech, přičemž je limitována zhruba posledními dvěma sty lety (s. 53–103). Behringer zde poukazuje na fakt, že čarodějnictví se netýká pouze období raného novověku, není omezeno na křesťanské prostředí a že rozhodně víra v nadpřirozené síly, jež může lidský jedinec využít, nevymizela spolu s příchodem racionality, sekularizace a jisté míry ateizace společnosti. Vnímání a pojetí čarodějnictví se však časem transformovalo, ať již pod vlivem zákonodárství, čili změn mířených tzv. shora, nebo postupnou racionalizací a odkouzlením společnosti, což je proces mířící do společnosti zase zdola, skrze vědecký pokrok, zlepšení společenské a hospodářské úrovně spolu s postupující vírou v rozumné. Každá společnost má ale své tempo a nachází se vždy v jedinečném čase a prostoru za řady okolností, jež ji spoluutvářejí. Autor tedy ukazuje, že i když se čarodějnictví vymaňuje z evropského prostředí, stále se jinde projevuje ve velice obdobných formách. Doposud existoval určitý diskurs, dle kterého se soudilo, že hony na čarodějnice jsou fenoménem skutečně pouze evropským, pod záštitou katolické inkvizice nebo světských úřadů v protestantských zemích. Badatelé ovšem zjistili, že celá řada afrických, latinskoamerických a asijských zemí se ještě na sklonku

4 I k tomuto tématu vyšla zajímavá publikace: TÝŽ, *Kulturní dějiny klimatu*, Praha 2010.

5 Nutno podotknout, že zmíněný V. J. Propp se zabýval morfologií pohádek, kde nacházíme řadu prvků z oblasti víry v čarodějnice a představ o jejich schopnostech: Vladimír Jakovlevič PROPP, *Morfologie pohádky a jiné studie*, Jinočany 2008.

20. století potýkala s čarodějnictvím jako s palčivým společenským problémem, respektive že teprve v 70. a 80. letech byly v těchto zemích legislativně zastavovány a trestně stíhány hony na domnělé čarodějnice. Víra v ně je až doposud v rámci lidových vrstev značně silná. Jak sám autor uvádí, víra v ně je přímo závislá na míře společenské a hospodářské prosperity konkrétní země. Jeden takový příklad můžeme sledovat v africké Zambii. V 90. letech došlo k vysokému nárůstu obětí nakažených virem HIV, přičemž většina dotázaných obyvatel uvedla, že příčinou nemoci je působení zlé moci čarodějnice, která jedem nakazí pár jedinců a ti potom prokletí, respektive nákazu, šíří dál (s. 58). Zvýšená úmrtnost dětí a kojenců v Beninu spolu s propuknutím tetanu kolem roku 1975 zase vyvolala velké pronásledování a hony na staré ženy, které měly být viníky nešťastných událostí. Nutno dodat, že i když se jednalo o spontánní reakci společnosti, beninské úřady pro jejich zastavení neudělaly prakticky nic. V rozhlase dokonce vysílaly jména domnělých a potrestaných obětí (s. 54). Na uvedených příkladech Behringer ukazuje, že skutečně negativní okolnosti ovlivňují víru a podporu čarodějnických aktivit vůči společnosti. Společnost si nedokáže prozatím racionálně vyložit okolnosti, potřebuje tedy viníka, potřebuje najít zdroj neštěstí a musí ho hledat v nadpřirozeném spektru, jež je využíváno zlými lidmi či čarodějnicemi. Celkem pochopitelně tyto společnosti reagovaly obdobně na klimatické změny, pokud měly značný dopad na úrodu (sucho v období dešťů, záplavy, neúroda, hladomor).

Výše uvedené příklady mají zřejmě pomoci při pochopení společenských procesů a mentalit menších společenských celků, jako byly například vesnice a menší města, které vedly k raně novověkým honům na čarodějnice. Díky těmto příkladům si může čtenář aspoň dílčím způsobem představit mentalitu a uvažování tehdy žijícího člověka s jeho strachy, představami a dedukcemi. A právě o tom pojednává třetí a čtvrtá kapitola.

Začátek třetí kapitoly stručně představuje dějiny čarodějnictví do pozdního středověku (s. 103–153). Začíná u zákonem povoleného pronásledování čarodějnic již za doby vlády známého Chamurapiho v oblasti dávné Mezopotámie. Už v této době se objevuje ověření čarodějnictví podle známé zkoušky vhození obviněné do řeky (s. 103). Starověká legislativa perzekující čarodějnice se opírá o *Exodus* a nejstarší právní kodexy římské říše. I zde jsou pogromy výsledkem klimatických změn majících značný dopad na společnost (sucho, záplavy, neúroda, nemoci). Právní předpisy starověkého Říma zdědí raně a vrcholně středověká Evropa, která se hlásí k odkazu a kontinuitě římské společnosti (s. 104–105). Pro samotný středověk neexistuje mnoho pramenů, jež by blíže představily míru víry a rozsah perzekuce domnělých čarodějnic. Výsledky obviněných se vedly zpravidla pouze ústně, nebyl prozatím zájem takové informace dokumentovat a dále uchovávat. Nepřímo se ovšem dozvídáme o věštcích, kouzelnících a zaříkávačích počasí zejména z kronik a uměleckých památek. Díky kronikám máme zprávy o honech na čarodějnice až z Novgorodu či Kyjeva. Dostává se tak díky Behringerovi na povrch, že perzekuce čarodějnictví nebude

pravděpodobně limitována kulturou či regionem. Perzekuce v Evropě touto dobou probíhá ovšem pouze zdola a dolními vrstvami společnosti bez konkrétního postupu. Prozatím ani úřady nevědí, jak s domnělými čarodějnicemi procesně zacházet. V tom jim pomůže až struktura organizované perzekuce u pronásledování kacířů.⁶ Základní literaturou nejen pro úřady, ale i radikální stoupence pronásledování čarodějnic, se následně stane *Malleus maleficarum* (s. 131). Není podstatné přibližovat obsah a okolnosti vzniku knihy, za zmínku stojí Behringerovy postřehy v souvislosti s historicko-spoolečenským zpracováním důsledků vydání *Kladiva na čarodějnice*. Jednak si Behringer klade otázku, jak danou knihu tehdejší čtenáři vnímali. Dále poukazuje na názorově opačné knihy, jež začaly tou dobou jako reakce na *Kladivo* vycházet, a nakonec uvádí, že kniha rozhodně nebyla všeobecně přijímána úřady ani šlechtou i v dobách honů na čarodějnice. Až na pár radikálních zastánců honů nenašla kniha snad nikdy na dlouho příliš živnou půdu. Znovu vydávána byla vždy v souvislosti s novými hony na čarodějnice a její poptávka byla přímo závislá na aktivní době honů (s. 140–155).

Konkrétním případům pronásledování čarodějnic v raném novověku se věnuje čtvrtá kapitola (s. 155–267). Autor uvádí čtenáře do problematiky, jak k čarodějnictví přistupovala katolická církev, jak protestantská církev nebo kalvinismus a jak anglikánská církev. Pouští se také do klíčové otázky, proč se čarodějnictví dostalo do těchto mezí právě v 16. a 17. století. Dochází postupně k poznatku, že příčiny vedoucí k honům byly primárně pravděpodobně klimatického původu. V rámci těchto dvou století se leckdy hovoří také o malé době ledové. Nelze si ovšem představovat, že by tato doba nastala jednoho roku a o několik desítek let později skončila. Nejednalo se o přesně ohraničený úsek, to v první řadě. V druhé řadě se tzv. malá doba ledová neprojevila poklesem průměrných ročních teplot, jednalo se spíše o zintenzivnění klimatických událostí – jeden rok přšelo přes léto málo, druhý rok podstatně více, což bylo doprovázeno agrárními neúspěchy (s. 184). Kolem roku 1600 následovaly za sebou velmi chladné zimy a krátké vegetační období, které vedly k neúrodě, neúroda k hladu, bídě a podvyživení, jež mohlo skončit i smrtí jedince či celé rodiny. Pokud byl neúspěšný jeden rok, společnost se mohla další rok při úrodě uklidnit. V případě, že klimatická a z ní pramenící agrární krize probíhaly po několik let za sebou, hledala si společnost viníka, kterého našla celkem bez problémů. V tom bychom měli vidět zcela zásadní problém, o němž mluví takto zřetelně Behringer. Ovšem ten svůj názor dále rozvíjí a doplňuje. Jestliže existovala v celé Evropě, a nejen v ní, agrární a klimatická krize, měly by se hony na čarodějnice projevit všude stejně se stejnou mírou krutosti a obětí. Jenže tomu tak ve skutečnosti nebylo. Regiony a země se pro stejné období v obětech značně liší. Tyto rozdíly

6 Jako příklad můžeme uvést uvedené perzekuce a procesně-právní stíhání heretických směrů v publikaci Gillian Rosemary EVANS, *Stručné dějiny kacířství*, Praha 2006.

pak Behringer přičítá míře administrativního členění a politické stabilitě zkoumané země. Přichází s tezí, že hony na čarodějnice s vysokým počtem obětí se odehrávaly v politicky nejednotných, roztržštěných zemích, také díky církevní reformaci, a v administrativně zaostalejších zemích, kde úřady, a skrze ně právní síla, nemohly zafungovat jako garance práva obžalovaných a ochránit je před rozbouřeným davem (s. 212). Určitou výjimkou bylo dnešní Švýcarsko, tam bylo sice rozvinuté administrativní členění, ale fungovala tu samospráva, z toho vyplývá, že nebyla žádná garance v podobě centrálních úřadů (s. 218).

Na konci kapitoly Behringer shrnuje aspekty, jež ovlivňovaly hony na čarodějnice. Jednak se jednalo o podmínky vytvořené člověkem, čili hustota zalidnění, infrastruktura, obchodní tepny a tak dále. Dále míru pronásledování ovlivňovala topografie, tedy jak citelně se projevila zmíněná malá doba ledová. Dále struktura osídlení spolu s typem zemědělství, kdy autor zjišťuje, že vinařské oblasti jsou často spojené s honem na čarodějnice z toho důvodu, že víno je náchylnější na změny klimatu; demografický tlak (před vypuknutím třicetileté války přestávaly zásoby plodin obyvatelstvu stačit, po válce ubyl počet obyvatelstva a po určitém nastartování ekonomiky byla poptávka s nabídkou opět na obdobné úrovni) a nakonec psychologie pronásledovatelů, což byli jen lidé se svojí mentalitou, se svými představami, strachy a nabytými poznatky (s. 261–267).

Jak ale autor ukazuje v následující kapitole, všechny tyto aspekty ovlivňující stíhání čarodějnic se začnou koncem 17. a s průběhem 18. století měnit. V páté kapitole představuje tedy změny, které vedly k ústupu víry v čarodějnice a jejich zlé moci ovlivňující celou společnost (s. 269–310). Jednak vidí Behringer změnu v podobě nového pojetí státu, kdy se stát skrze monarchu či parlament modernizuje, a jednak díky vzniku stálých armád plnicích úkoly přímo od vlády země. Výraznou měrou přispěla také lepší a lépe fungující ekonomika a administrativa. Spolu s tím se jednotlivé uzavřené vesnice či regiony začaly pozvolna otevírat světu, mimo jiné i díky infrastruktuře (modernizují se cesty, po čase přichází i železnice). Sama společnost se měnila také působením novin, v 19. století s přicházejícím rozhlasem. Spolu s tím již od 17. století na společnost působila také racionalita, v obyvatelstvu pozvolna sílila víra v právo a zdravý rozum. Postupně se od víry a církve oddělovaly přírodní vědy, zvyšoval se zájem o politiku a počaly se objevovat názory, že by politické prostředí nemělo být spojené s církevním světem, církev by se měla sekularizovat a do politiky nezasahovat. To vše tedy přimělo společnost oprostít své myšlení od nadpřirozených zlých schopností čarodějnic a uchylovat se k racionálnějším představám o fungování světa a vztahů v něm.

Šestá kapitola se vesměs zabývá hony na čarodějnice v průběhu 19. a 20. století (s. 313–358). Dílem opět představuje míru víry a perzekuce převážně v archaických společnostech, zejména v Africe, Asii a Latinské Americe, a dílem představuje čarodějnické procesy na koloniálních územích, například v Indii. Závěrečná kapitola uzavírá knihu

starými a novými formami čarodějnictví ve 20. století a současnosti. Kapitola zmiňuje nacistické pojetí honů na čarodějnice v německy mluvících zemích, sekty a skupiny, jež se hlásí k určitým formám spirituálního spektra a jež jsou dodnes ve světě aktivní. Nejedná se ovšem o vyčerpávající výklad, autor skutečně spíše uzavírá téma čarodějnictví v rámci své monografie, nepodává tedy ani základní informace o současném čarodějnictví, pouze poukazuje na určitá specifika v dnešní společnosti.

Výše jsme se zabývali zejména obsahem jednotlivých kapitol monografie, nyní zbývá vyznačit kladné a přínosné stránky publikace a poté možná úskalí, která se v *Čarodějnictví* objevují a na která by si měl dávat čtenář pozor. Začneme-li kladnými stránkami skloňované publikace, vidím přínos hned v několika spektrech. V první řadě míří kladné hodnocení ke koncepci, čili globálnímu pojetí knihy. Pokud bychom nechali stranou kvantitu informací k čarodějnictví v jednotlivých historických epochách, autor skutečně pojednává o globální historii, uvádí první zmínky již v Mezopotámii a končí v současnosti. Nezaměřuje se navíc pouze na evropský kontinent, ale představuje projevy honů na čarodějnice i na jiných kontinentech. Nejedná se ani o obecné informace, autor se snaží být konkrétní (viz čarodějnictví v Zambii, Beninu).

Další kladnou stránku knihy bych viděl v podobě přesné analýzy vzniku a perzekuce během honů. Autor jednoznačně dokázal, že právě klima bylo jedním z rozhodujících faktorů při utváření představ o temných silách a následných projevech čarodějnic. Dále vystopoval, že představy ovlivněné primárně klimatickými změnami jsou aplikovatelné na globální perzekuce domnělých čarodějnic, tedy nikoli pouze na evropský raný novověk. Tehdejší diskurs, respektive jeho utváření, doplnil o další faktory, jež ovlivňovaly představy a vyvolávaly hony, jako infrastruktura, agrární krize, nemoci a tak dále. Kvituji také, že Behringerovy myšlenky provází čtenáře průběhem celé knihy a nejsou připomenuty pouze na konci. Díky občasnému opakování potvrzených tezí poukazuje na jejich důležitost a neodmyslitelnost, čímž zřetelněji zanechává ve čtenáři myšlenky, jež jsou náplní knihy. Dále vidím kladně i rozsah knihy. Přestože se jedná o globální historii, dílčí problematika je podána velmi jasně, stručně a výstižně. Autor v jednotlivých kapitolách využívá vždy několik konkrétních a přitom stručných příkladů, čímž nejsou dané pasáže knihy zahlceny množstvím vyčerpávajících informací. V každé kapitole je tedy stručným způsobem představena hypotéza a skrze několik příkladů je buď prokázána, nebo pozměněna. Čtenář proto nemusí mít obavy, že se jedná o vyčerpávající publikaci snažící se podat maximální kvantum informací spojených s nejširším významem čarodějnictví. I když jsme v této práci nepoukázali na genderový aspekt tematiky, Behringer na několika stránkách analyzuje, proč se čarodějnictví pojí spíše s ženami a proč se ve střední Evropě postihy týkaly zejména žen. Dále pak dokládá, že v jiných zemích tomu mohlo být zase naopak (například Skandinávie, Island, Rusko). A na závěr zmíním ještě jeden důvod, v čem vidím přínos

knihy – *Čarodějnictví: globální historie* přesahuje téma mezi kulturami a hledá paralely i v konkrétní době. Autor například pojednává i o velké společenské agónii v Číně, neboť pád říše Ming a společenský úpadek je časově shodný s obdobím, které Behringer popisuje v souvislosti s Evropou jako malou dobu ledovou. Autor nejde tedy pouze vertikálně po časové ose a vedle potom horizontálně po kulturní a regionální stránce čarodějnictví. Tyto pomyslné přímký následně propojí, čímž čtenář dostává přesnější obraz o historické době a o obyvatelích tehdy žijících.

I přes uvedené přínosné stránky bychom měli uvést dílčí nedostatky publikace. Hned na úvod podotýkám, že role a postavení šamana není stejného významu jako u čarodějnice. Autor poukazuje na perzekuci šamanismu zejména v afrických zemích, ale musíme si uvědomit, že neznáme bližší okolnosti chápání místních šamanů a čarodějnic, nevíme přesně, jakým způsobem dochází k nabytí a využívání jejich mystických zkušeností (určitě nebudou totožné i pro evropské prostředí).⁷ Dále je potřebné brát v potaz, že v Africe existují doposud archaické formy a projevy náboženského a kulturního světa, které jsou stále silně zakořeněny ve společnosti. V evropských zemích přitom můžeme mluvit spíše o dílčích přežitcích archaické, neboli předkřesťanské kultury do novověkých dob. Již v pozdním středověku a raném novověku běžela ve společnosti paralelně s lidovou kulturou i právní a administrativní struktura, to znamená, že lidé v mezilidských vztazích a konfliktech nebyli odkázáni pouze a jenom na lidové zvyklosti a tradice. Behringer jistě nic takového v knize netvrdil, ovšem v některých částech knihy by toto upozornění zejména pro začínající historiky a antropology nebo širší laickou veřejnost, zaznít mohlo.

Dalším ne příliš šťastným aspektem knihy je občasná zmatečnost. Uvedme proto aspoň jeden příklad. Autor uvádí, že „*V severní Itálii se masové upalování skutečně zastavilo, zatímco na území Svaté říše římské skončilo ještě dříve*“ (s. 149), ovšem kdy konkrétně, není zřejmé. Poté pokračuje, že „*lidové volání po honech na čarodějnice pak umlčely rakouské vrchnosti*“ (s. 149). Hned ale pokračuje, že „*generace let 1520 až 1550 byla svědkem značného množství procesů s čarodějnicemi*“. Není tedy příliš zřejmé, co se autor snažil čtenářům sdělit. Vzhledem k jinak vysoké kvalitě publikace mohou být občasné pasáže, jež se jeví čtenářům jako zmatečné, zapříčiněny i chybou překladatele.

V posledních kapitolách se Behringer pokusil nastínit procesy, které vedly ke změně názorů a představ o čarodějnicích. Dle vydařených analýz ale dle mého názoru pozapomněl na přicházející období romantismu. Toto období přináší zpět dávné doby, šlechta a společnost se nechávají fascinovat starobylými příběhy o mytologii, lidové kultuře, středověkou

7 Publikace, jež by mohla objasnit země, kde se vyskytovalo čarodějnictví a šamanismus paralelně vedle sebe, tudíž se nemohlo ani jednat o totožné atributy jak šamana, tak čarodějnice: Mircea ELIADE, *Šamanismus a nejstarší techniky extáze*, Praha:1997. Dále také: Carlo GINZBURG, *Noční příběh: sabat čarodějnic*, Praha 2003.

architekturou a dalšími prvky. Spolu s tím logicky přichází i téma čarodějnictví, jemuž romantismus propůjčuje silný spirituální vliv na dávnou společnost. Stačí si vzpomenout na národní pohádky, které se obzvláště v 19. století těšily velké pozornosti. A z těchto pohádek leckdy vyplývá, že veškeré záškodnické atributy, zlé vlastnosti a silnou čarovnou moc dědí od samotného ďábla právě čarodějnice. Už nejsou popisovány jako oběť démonů či ďábla, s nímž by se čarodějnice domlouvaly a paktovaly, určitá podoba ďábla, myšleno v attributech, v některých případech i ve vzhledu, se přenáší právě na čarodějnice a postava ďábla zčásti v pohádkách mizí.

Poslední slabší stránku bychom mohli najít v závěrečné kapitole věnované současným formám čarodějnictví. Moderní čarodějnictví zde popisuje jako možný způsob feminismu (zejména v angloamerických společnostech) nebo odmítání modernizace, tedy návrat ke kořenům (myšleno hlavně u novopohanských hnutí). Já bych ovšem pouze v tom klíčový důvod neviděl. Odjakživa se lidé snaží aktivně podílet na utváření svých životů, chtějí zasahovat do běhu událostí a tím si takové události přizpůsobit pro svůj největší prospěch. Stále, možná stejně jako ve středověku nebo novověku, se nechtějí smířit s velkou neznámou v podobě budoucnosti, nýbrž se chtějí dozvědět, kam míří jejich činy a rozhodnutí, zdali budou zdraví, úspěšní, zda se jejich děti dostanou na studia nebo budou žít úspěšným a šťastným životem. A právě díky těmto otázkám jsou vyhledávány osoby disponující určitými spirituálními schopnostmi, jako karmické čištění minulých životů, rovnání energetických center (což může souviset i se zdravotními problémy), věštění budoucnosti, analýza minulosti a tak dále. Stále tedy chtějí ovlivňovat vlastní prosperitu, kariérní růst a ekonomický blahobyt i prostřednictvím těchto směrů. A právě tady bych viděl další možné formy přežívání čarodějnictví a kulturní spirituality všech národů.

I přes uvedené nesrovnalosti a nedostatky lze recenzovanou publikaci *Čarodějnictví: globální historie* označit jako velmi zdařilou a povedenou kulturně-historickou práci, kde autor dokázal, že čarodějnictví není zdaleka evropskou záležitostí a že rozhodně nepatří k dávné minulosti. Vybízí se tak nové oblasti v rámci daného tématu, jež by mohly po zpracování pomoci k celkové představě o postavení a vlivu čarodějnic na společnost v jednotlivých historických epochách.

Leoš Kopka

MOŻEJKO, Beata – BOJARUNIEC-KRÓL, Ewa (red.), *W epoce żaglowców. Morze od antyku do XVIII wieku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska 2016, 267 s. ISBN 978-83-7865-349-3, 978-83-61077-57-2

Středověký Gdaňsk náležel mezi nejvýznamnější a nejlidnatější města střední Evropy. Přímořská poloha u ústí Visly do Baltského moře i přední postavení mezi hanzovními městy vytvářely gdaňským kupcům podmínky, díky kterým se mohli stát prostředníky v obchodu mezi vnitrozemím a dalšími přístavními městy v pásu sahajícím od Novgorodu až po Antverpy. Významu města odpovídala i rozvinutá byrokracie. Dodnes se z jejích aktivit (a z činnosti kupeckých domů) zachovaly rozsáhlé fondy správních a hospodářských pramenů, které do gdaňského městského archivu opakovaně přivádějí domácí i zahraniční badatele. Bádání o roli Gdaňska představuje důležité téma pro dějiny celé hanzovní oblasti. I to je jeden z důvodů, proč si zaslouží naši pozornost knižní série připravovaná Historickým ústavem Gdaňské univerzity ve spolupráci s městským muzeem. Sborník *W epoce żaglowców* („V době plachetnic“) navázal na předchozí svazek věnovaný dějinám stravování a programově se posunul od politických a hospodářských výzkumů směrem ke kulturním dějinám. Témata z ekonomických a politických dějin přitom nejsou opomíjena, je však na ně nahlíženo novou optikou. Zohledňovány jsou interpretační přístupy studia politické komunikace a také obchod je vedle své utilitární roviny vnímán jako prostředek výměny symbolických statků, utváření sociálních vazeb či jako prostředek kulturní výměny. V tomto stručném výčtu nelze opominout ani právní oblast, ke které se obracejí některé studie. Do nalézání práva při rozhodování soudních instancí o odškodnění kupců při ztrátě zboží, potopení lodě či při rozlišování mezi korzářstvím (kaperstvím) a piráctvím se promítalo vystupování sporných stran před soudem, politické zájmy i způsoby předávání zvykového práva.

Přípravě svazku předcházela mezinárodní konference, jíž se účastnili badatelé a badatelky z odborných pracovišť od Nizozemí až po Litvu a co stojí za upozornění, také z České republiky a Maďarska. Své výchozí teze tak mohli vzájemně konfrontovat badatelé ze zemí s dlouhou tradicí výzkumu vztahu člověka a moře s historiky ze středoevropského vnitrozemí, jejichž výzkumy založené na odlišných pramenech zprostředkovávají jinou antropologickou zkušenost. Srovnávány tak mohou být způsoby, jakým byly pojmenovávány pocity jednotlivců při kontaktu s mořem, resp. nástroje, pomocí kterých čelili svým obavám. Prezentace obav z náhlé smrti, z přepadení piráty, z majetkových ztrát, z útrap spojených s cestováním a obecně i z konfrontace s jinakostí nabývaly různých forem. Kulturně podmíněné konstrukty vyrovnávání se s nástrahami moře sahaly od maskulinního pojetí souboje mořeplavce s přírodou, vnímání nebezpečí coby všední reality, až po využití nesnází spojených s mořeplavbou jako dokladu odhodlání křesťanského poutníka prožívajícího si své osobní martyrium.

V tomto stručném upozornění na inspirativní publikaci není prostor na podrobné představování takřka třiceti shromážděných příspěvků. Rád bych alespoň přiblížil jejich spektrum sahající od úvah o dobové reflexi postavení veslařů na řeckých triérách a severské poezie zohledňující každodenní kontakt s mořem, přes pamětní záznamy gdaňského kapitána z konce 15. století, ke studiím charakterizující podmínky poutních cest do Svaté země, vztahy mezi námořníky a „suchozemci“ sledované prostřednictvím městských soudních knih či vyprávějí o fenoménu sběratelství obrazů holandské a vlámské školy.

Projekt připravily a editorství sborníku *W epoce żaglowców* se ujaly Beata Możejko a Ewa Bojaruniec-Król. Navzdory poměrně krátkému úvodnímu slovu je patrné, že celý sborník byl koncipován s jasným záměrem a oběma badatelkám je blízký výchozí koncept kulturních dějin. I když se nepodařilo dosáhnout ideálního stavu, ve kterém by se všichni autoři přihlásili ke kulturně historickým interpretačním schémátům, další ze svazků série *Res Gedanenses* působí kompaktním dojmem a jistě se brzy dočkáme jejího dalšího pokračování.

Martin Čapský

OZMENT, Steven, *Purkmistrova dcera. Skandál v německém městě 16. století*, Praha: Argo 2015, 234 s. ISBN 978–80–257–1575–8 [OZMENT, Steven, *The Burgermeister's Daughter. Scandal in a Sixteenth-Century German Town*, New York: St. Martin's Press 1996, 227 p. ISBN 978–03–121–3939–1]

Steven Ozment, americký historik zabývající se německými dějinami, využil ve své knize *Purkmistrova dcera* mikrohistorického přístupu k představení životního příběhu Anny Büschler (1496/98–1552). Prizmatem jednání sociálních aktérů autor analyzoval dobové prostředí Annina rodného města Schwäbisch Hall, jednoho ze svobodných měst Svaté říše římské. Kniha obratně pracuje s konceptem pohlavního řádu a jeho porušení. Anna je v první řadě dcerou váženého a bohatého městského purkmistra a místního hrdiny hájení městských výsad Hermanna Büschlera. Významné postavení je spojeno s jistými ekonomickými a sociálními výhodami, díky němuž byl Büschlerové umožněn vstup na šlechtický dvůr na nedalekém limpurském panství. O náplni její služby se bohužel mnoho nedozvídáme. Steven Ozment jen naznačuje, že se mohla odehrávat v rozmezí výkonu drobných ručních prací až po společnici hradní paní. Situace trvala do té doby, než v roce 1520 zemřela Annina matka a mladá měšťanka se musela navrátit do rodného města a převzít starost o domácnost.

Vzorci sociálního chování, které si Anna osvojila na limpurském dvoře, uplatňuje i v městském prostředí. V podhradí vnímají Annu jako výstřední, vymykající se dobovému (měšťanskému) normativu. Dívka přitahovala pomluvy způsobem správy rodinného majetku, stejně jako odvážnými módními výstřelky. Nevhodný oděv byl zpočátku otcem, a s ohledem na jeho postavení i městským prostředím, tolerován. Postupně se však jeho nošení stávalo nepatřičným.

Mužský svět očekával od ženy poslušnost, podřízenost a počestné chování. Strategie otce, vysoce postaveného městského úředníka, zřejmě počítala se zajištěním vhodného sňatku jeho dcery. Annin pobyt na limpurském dvoře skýtal potenciální možnost k seznámení s majetným šlechticem, což by přineslo zvýšení prestiže ambiciózního Hermanna Büschlera a zajištění jeho vzestupu na společenském žebříčku. Anna se svým jednáním a přitažlivým vzezřením, dle autorových slov, stala oblíbenou společnicí na dvoře vyšší šlechty.

Skutečný skandál přichází ve chvíli, kdy mladá žena porušila soudobé představy řádu a vymanila se z otcovy autority. Anna, sice plnoletá, stále však neprovdaná, musela stále vykazovat podřízenost svému otci, který byl zodpovědný za zprostředkování jejího vhodného sňatku. Tento svůj úkol ale nesplnil a Anna se svým věkem začala posouvat mimo hranici vhodnou k uzavření manželství. Navíc udržovala milenecký poměr s dědicem limpurského panství. Během tohoto vztahu navázala druhý milostný poměr s jedním z nižších šlechticů, tentokrát ale už pokročilého věku. Ozment citový a sexuální vztah analyzuje prostřednictvím zachované korespondence z let 1521–1525, který je doplněn autorovými reflexemi a komentáři. Rozsáhleji jsou dochované dopisy mezi Annou a limpurským pánem Erasmem, obsahující milostné a společensky konvenční obraty. Nejzajímavější prvek korespondence spatřujeme v oboustranné podezíravosti z podvodu a žárlivosti. „*Obdržel jsem naprosto spolehlivou zprávu, nejdražší Anno, že jste se dala dohromady s tím mužem, kterého nemám rád*“ (Erasmus Anně, s. 68). Obdobné pasáže lze nalézt i v druhé korespondenci, která se dochovala pouze od Annina staršího milence Daniela. „*A nejezděte už prosím ke sv. Erasmovi, protože jestli v tom budete pokračovat, je naše přátelství u konce*“ (Daniel Anně, s. 92). Odhalením a představením milostného příběhu přináší autor originální pohled na oblasti sexuality, genderu a mezilidských vztahů na prahu 16. století. Nynějšího čtenáře zavádí k otázce, zda byl přístup k sexualitě otevřenější, než by vyplývalo ze staršího bádání. Otec byl obeznámen s poměrem své dcery se starším mužem, dokonce tento vztah relativně akceptoval – zřejmě z důvodu vyhlídky na uzavření sňatku. Zvrat nastal ve chvíli, kdy se otec dozvěděl o druhém milenci z řad nižší šlechty. Tento sňatek by z hlediska rozdílu v sociálním postavení obou milenců nebyl možný a neuvažovala o něm ani žádná ze zainteresovaných stran.

Anna byla vyvržena z rodinného okruhu, což sebou přinášelo sociální i ekonomické ohrožení. Büschler dceři odepřel dědický nárok po matce, který by z hlediska městského

práva měl dceři náležet i za těchto nepříznivých okolností. Po několika konfrontacích dcery s otcem jsou do celého procesu zapleteny nejen postavy z řad rodiny, příbuzenstva a známých, nýbrž i celého města Swäbisch Hall. Autor prokázal v tomto ohledu přesnou schopnost analýzy soudních protokolů a chronologicky sestavil průběh soudního jednání. Steven Ozment v této publikaci synchronizoval a otevřel otázky nejen v oblasti dějin každodennosti, ale i trestního práva. Odborná publikace zahrnuje přehledné rozdělení do kapitol, obsáhlý rejstřík, fotografickou přílohu, přičemž přínosem je také autorův poutavý anglosaský styl psaní.

Jan Krčál – Denisa Vídeňská

Šimon Polský, *Putování 1608–1618. Cestopis a kroniky arménského poutníka*, KOŠŤALOVÁ, Petra (trans., ed.), Praha: Argo 2016, 485 s. ISBN 978–80–257–1934–3

Cestopisná literatura evropského raného středověku tvoří specifický a pro historické bádání významný žánr. Kavalírské cesty, diplomatické mise i výpravy do Svaté země a na další poutní místa našly své literární vyjádření v podobě deníků, cestopisných záznamů nebo epistolární tvorby. Korpus těchto textů vytváří specifický portrét doby a myšlení svých autorů a umožňuje vstoupit do tohoto vzdáleného světa, který byl především světem západoevropské a středoevropské křesťanské aristokracie, jež se zájmem sledovala proměny kolem sebe, novinky i zvyklosti z cizích zemí, postupně vytvořila svébytnou nadnárodní kulturu, jejíž způsoby, sloh i styl přenášela do svého domovského prostředí. O to zajímavější je, když do tohoto aristokratického souzvuku zazní hlas ze stejného a přitom tak rozdílného světa – ze světa křesťanské, evropské a zároveň orientální komunity lvovských Arménů.

Příslušníci tohoto činorodého, intelektuálně a kulturně bohatého, nicméně rozptýleného a stále putujícího národa našly útočiště na území polsko-litevské unie od 14. století, kam dorazili z tehdy tatarsko-tureckého Krymu nebo Moldávie, což určovalo i podobu jejich materiální kultury i jazyka. Křesťanská, ovšem v řadě ohledů orientální komunita, se živila především obchodem a řemesly, požívala svobody vyznání (do jisté doby, v 17. století přichází doba unijních snah) a vnitřní soudní autonomie. Její svébytnost byla určována především příslušností k arménské „řehořovské“ apoštolské církvi a prostřednictvím jí udržovala komunita kontakty s důležitými arménskými, převážně církevními centry. Z tohoto prostředí pocházel i svérázný cestopisec a poutník Šimon, Martirosův syn, pocházející z polské Zamości.

Jako čtyřiatvacetiletý mladík se Šimon vydal na svoji pouť, která se nečekaně protáhla na deset let. Šimon nebyl ani aristokrat, ani vysoký duchovní hodnostář, ani bohatý kupec.

Byl to chudý učenec, osamělý písař a zbožný poutník. Prošel Moldávií, Balkán, pobýval dlouhodobě v Istanbulu, poznal egejské pobřeží Turecka, vnitrozemí Anatólie a její arménský východ, ale také se nečekaně vypravil přes západní Balkán do Benátek a odtud do Říma a své poutě korunoval cestou do Egypta a odtud do Jeruzaléma. Poté se konečně vrátil zpět do Polska a ze svých poznámek sestavil monumentální cestopis.

Šimonův text je specifický a svým charakterem se do jisté míry vymyká ze skupiny žánrově podobných děl. Jeho základním rysem je důraz na křesťanské poutnictví – autorova zvědavost dostává vždy jasný směr a úběžník, a tím je víra a poznání míst a stop svatosti, které zanechala křesťanská zvěst a její svědci a nositelé zde na zemi. Jestliže si Šimon něčeho všímá především, pak jsou to svatá místa, chrámy a dávná ohniška křesťanské víry. A po všech těchto místech putuje se zbožnou myslí, na všech zapaluje svíce, padá na kolena či tváří k zemi a modlí se za odpuštění hříchů svých a svých rodičů. Nelituje námahy ani skromných prostředků, které má k dispozici, aby si naplnil touhu svého srdce a spatřil místa, po nichž chodívali apoštolové, svatí i sám Kristus. Plně vnímá svatost každého prostředí, sakrální nasycenost místa, která ho fascinuje a dojíká. Je naplněn zbožností, jež je jeho životní silou a která ho žene na další a další cesty přes všechny nesnáze, kterých měl dost a dost. Tak poznává svaté město Konstantinopol, i když v jeho době je z něho už turecký Istanbul, prochází nadšeně Římem i Benátkami, se zbožnou úctou pravého Arména zavítá do kláštera svatého Jana Křtitele v Muši a s rozechvěním vstupuje do Jeruzaléma, z něhož ani nechce odejít – strážci Božího hrobu ho dokonce museli násilím vyhnat z chrámu, neboť svatyni ani nedokázal opustit.

Druhým výrazným rysem Šimonova stylu je zájem o arménské komunity všude, kam přišel. A je to zájem případný, protože arménské obyvatelstvo bylo rozeseťo po celém Středomoří a prakticky kamkoliv Šimon dorazil, nějaké Armény nalezl. Velice pečlivě zaznamenává, kolik arménských rodin kde žije a jaké jsou kde poměry arménského společenství. Sít arménského obyvatelstva mu vlastně umožnila vykonat tak dlouhodobé a náročné putování, neboť všude nalezl přijetí a případnou podporu či práci, která mu poskytla prostředky na další cesty. Šimon si ovšem všímá i dalších komunit. Pozoruhodně hodnotí turecké muslimy a řadu jejich zvyklostí dokáže ocenit, včetně správy osmanského impéria. Velmi chválí „Franky“, tj. především Italy a další západoevropské křesťany. Jeho putování Itálií je v podstatě chvalozpěvem na krásnou zemi a zbožný, střídmy, vzdělaný a pohostinný lid. Bohatství a rozmanitost křesťanských staveb i křesťanského života ho fascinuje, což je nepochybně pochopitelná reakce po delším pobytu v Turecku, kde křesťané byli stabilně pronásledováni, zotročováni a ponižováni, o čemž se Šimon rovněž často a vzrušeně zmiňuje. Franky odlišuje od Poláků, k nimž je podstatně kritičtější. Vysloveně nepřátelský je vůči Arabům, zvláště v Egyptě, a všímá si i opovržení vůči nim ze strany Turků. A překvapivě je velmi kritický i vůči vlastnímu národu, zvláště v druhé polovině

díla, což ovšem mohlo být způsobeno i jeho složitou situací uvnitř vlastní komunity po návratu do Rzeczypospolité.

Všímavost, zájem o místní zvyky, způsob vzdělání, dopravy či správu spojuje Šimonovo dílo s žánrově obdobnými soudobými cestopisy ze západní a střední Evropy. Naopak jeho zbožnost určující itinerář cesty i její zrcadlení v textu, stejně jako stylizace samotného autora, má blíže ke středověkému pojetí poutě a nachází obdobu spíše v textech tohoto období. Připomeňme jen pozoruhodný cestopis po Svaté zemi černigovského igumena Daniila z 12. století, který stylem i autobiografickými vsuvkami má velmi blízko k Šimonovu literárnímu slohu. Stejně tak zaměření textu má dvojí charakter. Šimon psal adresně, jak vyplývá z textu, ovšem na jednu stranu k nám promlouvá zbožný poutník, který nechce ze svého sdělení nic podstatného vynechat, na druhé chce čtenáře bavit a nerad – jak několikrát výslovně poznamenává – by ho nudil.

Nyní máme Šimonův text k dispozici i v českém překladu. Je to zásluha armenistky Petry Košťálové, která již vstoupila na pole edic historických pramenů výběrem z arménských kronik z 16. – 18. století (*Arménské kroniky od jezera Van. 16. – 18. století*, Červený Kostelec 2011). Autorka si s publikací Šimonova životopisu dala velikou práci a představila vskutku mistrovské dílo. Odhlédneme-li od samotného překladu textu cestopisu, k němuž jsou ještě doplněny Šimonovy kolofony a letopisné záznamy, jedná se o fundovanou, pečlivě vystavěnou publikaci. Rozsáhlý text je doprovázen podobně rozsáhlými doprovodnými materiály. Za prvé je to předmluva, která podrobně a fundovaně uvádí do dějin polsko-litevské arménské komunity, do Šimonova životopisu i do pochopení jeho díla. Tento text je sám o sobě vlastně malou monografií. Autorka si velmi případně všímá kontextu Šimonova cestopisu a pro srovnání uvádí především obdobná díla z českého prostředí, jejichž autoři navštívili stejná místa jako Šimon ve stejné době, nebo nedlouho předtím. Odkazy na tyto texty nalezneme čtenář rovněž v bohatém komentáři k překladu, který tvoří další významnou složku publikace. K překladu je připojeno přes 900 poznámek, které podrobně vysvětlují termíny, jména a jevy. Autorka velmi vhodně ponechala řadu arménských termínů přímo v textu, čímž překlad získal na specifčnosti, neutrpěl na srozumitelnosti, ale zároveň se tak vyhnul nepřesnostem. Pro řadu arménských termínů je zde připojen výkladový slovník a nechybí ani bohatý seznam sekundární literatury.

Vytknout této publikaci nelze víceméně nic. Snad jen některé nepřesnosti při zacházení s církevními a křesťanskými termíny a ještě nepříliš zdařilou jazykovou redakci, která v textu zanechala spoustu zbytečných drobných chyb působících poněkud rušivě, ačkoliv na srozumitelnosti nic nemění. V každém případě se v ostatních směrech jedná o skvělou a přínosnou publikaci, jejíž význam má několik rovin: pro bádání o raném novověku, pro poznání, jak pozoruhodné a svébytné komunity žily v prostoru střední Evropy a jak jejich příslušníci vnímali svět, po němž byli rozptýleni, všude cizinci, přistěhovalci nebo trpně

snášení či pronásledování domorodci. Zprostředk tohoto společenství k nám promlouvá osamělý poutník Šimon a vypovídá, k čemu tíhne a co mu dává sílu, aby došel ke svému cíli.

Michal Téra

HÖBELT, Lothar, *Ferdinand III. (1608–1657): Mírový císař proti vůli, České Budějovice, Veduta 2015, 490 s. ISBN 978-80-88030-09-6*
[HÖBELT, Lothar, *Ferdinand III. (1608–1657): Frieden Kaiser wider Willen, Graz, Ares-Verlag 2008. 488 s. ISBN 978-39-02475-56-5*]

Lothar Höbelt je rakouským historikem a mimořádným profesorem novějších dějin na univerzitě ve Vídni. Jeho zájem směřuje zejména k politickým a vojenským dějinám v britském, německém a rakouském prostoru.¹

Ferdinand III. představuje přes svůj nepopiratelný význam v české i zahraniční historiografii osobnost, která stojí na okraji zájmu historiků. Recenzovaná monografie tak přispívá k zaplnění mezery v české i rakouské historiografii týkající se zmíněného římského císaře. Höbeltův počin však není jedinou biografií o Ferdinandu III. Již v 19. století vzešlo z pera Matthiase Kocha dílo *Geschichte des Deutschen Reiches unter Regierung Ferdinands III.*² Kochovu práci dnes považujeme za zastaralou, jelikož vznikala v době, kdy historiografie byla ovlivněna rankovským pozitivismem. Z českých děl zmiňme medailon od Ivany Čornejové v publikaci *Čeští králové.*³ Nejnovější příspěvek k osobě Ferdinanda III. přinesl německý historik Mark Hengerer, který vytvořil císařovu ucelenou biografii.⁴ Höbeltova monografie tak prakticky rozšiřuje skromné množství prací věnované císaři, který se většinu své vlády potýkal s celoevropským konfliktem zvaným třicetiletá válka.

Knih je, jako klasický životopis, strukturována chronologicky. Z názvů kapitol je patrné, že nebylo autorovým záměrem vytvořit ryzí biografii Ferdinanda III., ale spíše se věnovat se období jeho vlády. Autor se snažil postavu císaře ukotvit v širších politických souvislostech (o tom podrobněji níže), což pokládám z hlediska pochopení myšlenkového světa zkoumané osobnosti za vhodné. Ferdinand se ujal vlády začátkem roku 1637, v době, kdy dlouhotrvající konflikt pomalu přecházel do závěrečné třetiny svého trvání. Právě období třicetileté války (vzhledem k Ferdinandovým životním datům zcela pochopitelně) monografie zachycuje v největší míře. Ačkoli z názvu monografie by se dalo očekávat, že

1 Výběrově Lothar HÖBELT, *Die britische Appeasement-Politik: Entspannung und Nachrüstung 1937–1939*, Wien 1981; TÝŽ, *1848. Österreich und die deutsche Revolution*, Wien 1998; TÝŽ, *Franz Joseph I. Der Kaiser und sein Reich. Eine politische Geschichte*, Wien 2009.

2 Matthias KOCH, *Geschichte des Deutschen Reiches unter der Regierung Ferdinands III.*, Wien 1865.

3 Marie RYANTOVÁ – Petr VOREL (edd.), *Čeští králové*, Praha 2008, s. 399–407.

4 Mark HENGERER, *Kaiser Ferdinand III. (1608–1657). Eine Biographie*, Wien – Köln – Weimar 2012.

kniha bude primárně věnovaná Ferdinandovi III., opak je pravdou. Rozboru kulturního a osobního života císaře se čtenář nedočká. Výjimkou jsou exkurzy, které se tématu letmo dotýkají, ale ucelený pohled nepřináší. Do popředí zájmu tak vystupují především politici a vojenští reprezentanti třicetileté války, čímž Ferdinand III. zůstává skrytý v jejich stínu.

Největší pozornosti se monarcha dočkal v závěru monografie, kde se Lothar Höbelt v kapitole X věnuje úloze císaře ve složitých diplomatických jednáních na přelomu let 1647/1648 a vysvětluje, proč se stal „mírovým císařem proti své vůli“. Naznačuje zde příčiny, které neumožňovaly ukončit třicetiletou válku dříve, přičemž je jeho argumentace řádně a logicky podložena. Ve víru složité politické a vojenské situace bylo velmi složité najít s protivníky vhodná řešení, na která by mohly přistoupit všechny zneprátele- né strany. Autor zdařile interpretuje události a vlivy, které mohly uzavření Vestfálského míru zkomplikovat, od tlaku ze strany španělského příbuzenstva až po švédský vpád do Prahy. Navíc situaci neulehčovala problematika rozpuštění vojsk, kterých již nebude po ukončení konfliktu potřeba. V tomto kontextu přináší zajímavý pohled na myšlenkové pochody osobností, které byly s jednáním jakkoli spjaty. Skrz tento obraz nechává čtenáři nahlédnout na vnímání jednotlivých nepřátel a mezi řádky naznačuje, že třicetiletá válka skutečně nebyla náboženským (jak byla dříve vnímána), ale především mocensko-politickým konfliktem. Tvrzení, že konfesně odlišní Švédové byli pro katolické Habsburky méně zásadním nepřítelem, než dědičný nepřítel habsburské dynastie (katolická Francie) to jen dokládá.

Autor se nesnažil v díle vystihnout pouze v policko-vojenské souvislosti. Kapitola *Císař, jeho dvůr a „partaje“*, která vybočuje z chronologické linie díla a dovoluje nahlédnout na fungování císařského dvora. Přiblížení dvorské společnosti a roli centrálních úřadů habsburské monarchie považují za přínosné. Zejména pasáž o tajné radě vyřešil Höbelt elegantně. Bez větších podrobností dokázal přiblížit význam císařova poradního orgánu a prestiž, kterou funkce tajného rady pro aristokrata představovala. Dále oceňují, že autor okrajově přiblížil výměnu staré dvorské garnitury a nezabíhal do přílišných podrobností. Tuto pasáž považují za důležitou. Panovník byl obklopen vybranými dvořany, kteří se na jeho vládě podíleli (ať už větší, či menší měrou), k čemuž by mělo být při hodnocení vladaře přihlíženo.

Pramenný korpus předkládané monografie je velmi pestrý. Autor čerpal z Vatikánského tajného archivu, ústředních vídeňských archivů (zejména Haus-, Hof – und Staatsarchiv), dále pak z českých rodových archivů (jmenujme například RA Lobkoviců, Gallasů, Valdštejnů a Trauttmansdorffů) a Niedersächsisches Landesarchiv-Staatsarchiv ve Wolfenbüttelu. Seznam pramenů a literatury zabírá pětatřicet stran. Autor prokázal orientaci v edicích i literatuře napříč (zejména západní) Evropou. Ocenit je třeba také jeho lingvistickou zdatnost. Krom děl v autorově rodné němčině pracoval s anglickou, českou, francouzskou a italskou literaturou.

Úskalí recenzované monografie spatřuji ve velkém množství faktografie vztahující se k vojenským a politickým dějinám (zejména v první polovině díla), která Ferdinanda III. odsouvá spíše do pozadí. Ačkoli autor sám upozorňuje, že bude v monografii uplatněn „*staromódní a chronologický přístup*“ (s. 12), nepřeborné množství faktů může působit na čtenáře vyčerpávajícím dojmem. Samozřejmě je vhodné život a jednání každé osobnosti zasadit do kontextu doby, ve které žila, Lothar Höbelt nezacházel do přílišných podrobností, přesto se domnívám, že přílišné množství událostí (především v první polovině monografie) spíše práci škodí. Naopak skladba díla je logická a přehledná. Jedinou výjimkou je kapitola I, kde jsou rozebírány rodinné vztahy habsburského rodu. Rozbor rodinných vztahů a společenských vazeb patří (dle mého mínění) ke složitě komponovaným pasážím historických prací, proto shledávám genealogický přehled v příloze za vhodný doplněk. Zajímavým exkurzem v práci je naznačení některých aspektů Ferdinandova života, které by si ale zasloužily větší pozornost než krátkou zmínku. Autor například zmiňuje, že podle výpovědi nuncia u císařského dvora se Ferdinandův zájem o alchymii a umění mohl přibližovat zájmu Rudolfa II. (s. 120). Přesto, že tato problematika nebyla Höbeltovým hlavním cílem, porovnání vztahu Ferdinanda III. a Rudolfa II. k alchymii a umění by bylo nepochybně zajímavé. Nejen toto téma by si v předkládané práci zasloužilo více prostoru a širší vysvětlení.

Přes zmíněná úskalí vnímám Höbeltovo dílo jako zdařilé. Lothar Höbelt se sice primárně nezabýval osobou římského císaře, ale události mnohdy líčí očima jeho blízkého okolí, což přináší zajímavý pohled na sledované události. Bohatá pramenná základna a její využití přináší ucelený pohled na období života Ferdinanda III. a může být také inspirací k bádání o jiných aspektech císařova života.

Petr Šatara

KODZIK, Joanna, *Ceremoniał polskiego dworu królewskiego w XVII wieku z perspektywy niemieckich uczonych*, Warszawa: Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie 2015, 263 s. ISBN: 978–83–63580–55–1

Joanna Kodzik v současné době působí jako vědecká pracovnice na univerzitě v Lipsku. Má za sebou bohatou publikační činnost zejména v polském, ale i v německojazyčném prostředí. Předkládaná kniha je její disertační prací, kterou obhájila roku 2012 na Univerzitě Mikuláše Koperníka v Toruni.

Podle názvu práce chce autorka představit ceremoniál královského dvora v Polsku v 17. století z pohledu německých vzdělanců. Kniha je koncipovaná do čtyř kapitol a tradičně vybavená úvodem a závěrem. Za ním pak najdeme přílohu v podobě přehledných tabulek,

kteře schematicky zachycují slovní popis obsažený v prvních třech kapitolách. Tyto kapitoly velmi podrobně rozebírají prameny, z nichž výzkum vycházel, a do jisté míry reflektují i stav bádání o ceremoniiálu. Samotný výzkum je pak prezentován v poslední kapitole, která však svou šířkou zabírá polovinu knihy. Nechybí samozřejmě ani jmenný rejstřík a bibliografie.

Hlavní text knihy by se dal rozdělit na dvě poloviny, kdy tu jednu tvoří první tři teoretické kapitoly a tu druhou pak kapitola čtvrtá, kde autorka prezentuje vlastní výzkum. Ten se Kodzik snaží v prvních těchto kapitolách zasadit do evropského kontextu a představit stav bádání v západní Evropě, ovšem samotného polského dvora a jeho ceremoniiálu se tyto kapitoly dotýkají jen velmi okrajově. Tím se zabývá až zmíněná čtvrtá kapitola, která předkládá poznatky získané z německojazyčných spisů o ceremoniiálu.

Sama autorka v úvodu (s. 7–18) specifikuje cíl své práce tak, že „na základě teorií systémů Talcotta Parsonse bude zformulovaná nová definice dvora, jejíž platnost bude revidována na základě projevů, symbolicky generovaných medií, jako je vláda, peníze, prestiž a všechny ty elementy života šlechty a magnátů, které stanovovaly hodnoty u polského dvora.“ (s. 15–16; překlad autorky recenze). Svůj výzkum zakládá na studiu dobových německy psaných naučných spisů o ceremoniiálu, např. Z. Zwanziga, J. von Bessera, J. Ch. Lüniga, G. Stieva, J. B. von Rohra a dalších, přičemž je chápe jako zevšeobecněný odraz reality, který přímo ovlivňoval chování současníků i dalších pokolení. Kniha zachycuje ceremoniiální praxi v letech 1641–1720, což jsou data prvního a posledního zápisu týkající se polského dvora ve dvoudílném *Theatrum ceremoniale* od J. Ch. Lüniga. V úvodu předkládá také hodnotný přehled dosavadních polských děl o ceremoniiální praxi, ovšem dále v textu už je nijak nezohledňuje a nepřacuje s nimi.

V první kapitole (*Ramy teoretyczne – dwór w teorii systemów*, s. 19–42) autorka představuje definici dvora, s čímž souvisí také popis dosavadního bádání o něm. Kodzik hned v úvodním odstavci upozorňuje, že nemá za cíl podat zcela vyčerpávající přehled dosavadního bádání, nýbrž jen poukázat na změnu vědeckého myšlení o královském dvoře a dvorské společnosti, a to jen do doby vzniku děl T. Parsonse (jehož teorií se inspiruje při vlastním výzkumu). Předkládá chronologickou analýzu teoretických přístupů v bádání, přičemž se od Lüniga a Rohra dostává k přelomu 19. a 20. století (např. T. Veblen, W. Sombart, M. Weber či N. Elias) a opravdu nepřesahuje období vydání děl T. Parsonse. Nutno uznat, že ve zmíněných dílech a teoriích se precizně vyzná a na stránkách knihy předkládá jejich hodnotnou analýzu. I když si pomáhá současnými pracemi, které zahrnují obdobnou analýzu,⁵ chybí mi tu reflexe nejvýznamnějších evropských děl (ne jen těch teoretických),

5 Např.: Volker BAUER, *Die höfische Gesellschaft in Deutschland von der Mitte des 17. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Versuch einer Typologie*, Tübingen 1993; Frank BECKER, *Geschichte und Systemtheorie. Exemplarische Fallstudien*, Frankfurt am Main 2004; Reinhardt BUTZ – Jan HIRSCHBIEGEL – Dietmar WILLOWEIT (red.), *Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomen*, Köln 2004;

kteřé se konkrétně zabývají životem dvorské společnosti. Jsem si vědoma, že autorka sama tento přehled podávat nechtěla, přesto se ptám, do jaké míry je v knize o ceremoniálu nutná reflexe změn vědeckých teorií, když s nimi dále v textu nijak nepracuje a nic z nich nevyvozuje? Samotná teorie systémů podle T. Parsonse tento úvod nepotřebuje, zatímco zhodnocení nejnovějších děl o dvorské společnosti by si svůj prostor jistě zasloužilo. Druhou část první kapitoly (bohužel tu menší) věnuje právě rozebrání samotné teorie systémů podle T. Parsonse, do které zasazuje fenomén dvorské společnosti. Aplikace jednotlivých termínů na dvůr je zcela logická a uvěřitelná a dává pocit, že si autorka předem pečlivě rozmyslela, jak danou teorii uchopit a přenést na specifické dvorské prostředí raného novověku. Pro lepší srozumitelnost podstatné informace ještě zopakuje, popřípadě na konci složitějšího pojednání přidá shrnující část, která zjednodušeně vysvětlí právě složitě vysvětlené.

Druhá kapitola *Žródła nauki o ceremoniale* (s. 43–86) je rozdělena do čtyř menších skupin, které pojednávají o dobové literatuře 1) politické a 2) (polské) dvorské, pak se zaměřuje 3) na díla o nauce ceremoniálu, aby se v poslední části ptala 4) po autorech a jejich dílech. Oddíly jsou sestavené disproportčně; nejméně informací je obsaženo v druhé části kapitoly, kde autorka rozebírá polskou dvorskou literaturu. Dlouhá je naopak první část, tedy politická literatura. Kodzik zde povrchově pojednává o fungování dvora, funkci dvorské společnosti, dvorských úřadech či výchově budoucích panovníků v odraze politické dvorské literatury, vše v naprosté většině na základě německy psaných zdrojů. Sama autorka však na konci této podkapitoly přiznává, že informace získané z politické literatury vlastně s tématem moc nesouvisí a ani nedoplňují vědění o ceremoniálu. Je však absolutně nepopíratelné, že autorka má skvěle nastudované různé teoretické roviny zkoumání o královských (či šlechtických) dvorech, o nichž se tu podrobně rozepisuje. Ačkoli však tyto informace své místo v knize určitě mají, nepotřebují tu být tak podrobně a zdlouhavě rozepsány. Místy se tak zdá, že autorka bojuje s problémem napsat úplně všechno, i když to hlavnímu tématu příliš neprospěje. Přesto však nutno dodat, že její znalost literatury je opravdu ohromující. Svůj výklad zakládá zejména na německy, popř. anglicky psané literatuře, nechybí však také francouzské tituly. Ty pak komparuje nebo vhodně doplňuje informacemi z polského prostředí, ačkoli ty jsou zastoupeny v menšině (s. 55–57).

Nosnou částí druhé kapitoly je zjevně její čtvrtá podkapitola o autorech a jejich dílech (s. 70–85). Autorka zde analyzuje dobové spisy o ceremoniálu, na nichž primárně stojí její výzkum, a to např. již zmínění Z. Zwanzig, J. von Besser, J. Ch. Lünig, G. Stieve, J. B. von Rohr a další (jednotlivé příručky jsou pak přehledně rozebrány také v tabulkách

na konci publikace, s. 207–214.) Kodzik reflektuje, do jaké míry a jakým způsobem je na stránkách knih zohledněn ceremoniál polského dvora. Porovnává informační potenciál cestovních průvodců pro mladíky na kavalírských cestách (Winterfeld, Stieve či Rohr), které se na polský dvůr dívají zcela jinou optikou, nežli autoři například nazvěme je propagačních děl (*Ceremoniale Brandenburgicum*). Pokud tak vezmeme v úvahu tématiku knihy, nejdůležitějším úsekem druhé kapitoly se stává tato část. Ostatní podkapitoly nejsou nedůležité, ale nejsem si zcela jistá, zda je nutná tak podrobná analýza. Jejich obsah zbytečně odvádí autorku i čtenáře od hlavního směru práce, kterým je polský královský dvůr a jeho ceremoniál.

Také třetí kapitola (*Ceremoniál i Precedencja*, s. 87–114) zůstává ve stejném informačně-popisném duchu jako ty přechozí. V její první části se autorka snaží postihnout koncepci ceremoniálu z dochovaných naučných spisů. Postupně rozebírá víceméně ta stejná díla jako v předchozí kapitole, ovšem z trochu jiného úhlu pohledu, a hledá v nich odpovědi na odlišné otázky, aby postupně ukázala, jak ceremoniál obecně vystihoval Stieve, Lünig či Winterfeld. Druhou část této kapitoly pak věnuje čtyřem polským dílům, která se ceremoniálem zabývají také (s. 98–103). Uvádí zde, že polská díla jsou postavena jinak než německá, tj. nedá se z nich pomocí dedukce získat podstata ceremoniálu. Víceméně tak v obou kapitolách jen shrne, co za informace o ceremoniálu daná díla obsahují, zasazuje je do textu, ale nijak dál nekomentuje a ani nevyvozuje konkrétní závěry.

Poslední kapitola, *Dwór królewski w opisach ceremoniału* (s. 115–198), je zaměřena na polský dvorský ceremoniál v nejširším možném hledisku. Rozdělena je na pět podkapitol, z nichž se první dvě dělí ještě na další části. S logickou sousledností v nich Kodzik prezentuje princip ceremoniálu či důvod jeho existence a vše dokládá i praktickými ukázkami. Do centra klade osobu krále, od jehož postavení se hierarchicky odvíjí celá dvorská společnost. Na jeho statusu závisí postavení královských dětí a jeho manželky – polské královny – a vymezuje se i aktuální postavení jednotlivých úřadů či šlechty. Druhá podkapitola pak rozebírá postupně samotnou podstatu ceremoniálu na polském dvoře. Autorka nahlíží na dvůr na základě činitelů, které nejvíce ovlivňovaly jeho chod (tj. peníze, prestiž, hodnosti, tituly či moc). Kodzik postupně rozebírá nejdůležitější aspekty života u královského dvora, které se řídily ceremoniální normou. Nejdříve se zabývá přechodovými rituály královského statutu – volba krále a precedens zahraničních ambasadorů a domácí šlechty při volbě, vjezd zvoleného krále do města před korunovaci, samotná korunovace a ukončení královského postavení buď abdikací, nebo úmrtím, přičemž rozebere i pohřební rituály a s tím spojený ceremoniální kodex. Další část je pak mířena na šlechtu kolem krále, která se sama aktivně snažila udržet dvorské principy právě pomocí ceremoniálu. Na konkrétních příkladech Kodzik představuje ceremoniální výsady a povinnosti předních představitelů dvorské šlechty

a neopomene zmínit, jak se do společenské hierarchie promítal precedens evropských států při přítomnosti zástupců daných zemí.

Ceremoniál je přímo spjat s hierarchickou společností, která je v raném novověku definována šlechtickými tituly. Vzájemné působení titulatury (či touze po titulech) a ceremoniální praxe je podrobně analyzováno v další části kapitoly. Autorka se tu také zaměřuje na fenomén dopisu a na tak potřebná korektní oslovení v korespondenci adresované císaři, polskému králi, ale též řekněme formu psaní úředních dopisů i oslovení šlechty a duchovenstva. Poslední dvě části jsou o materiálních znacích, které provází ceremoniální obřady, a jazyku, který je jistým způsobem jeho znakem také.

Celá kapitola je psána živým, svěžím jazykem, který čtenáře vtáhne do děje. Je to zejména díky četným příkladům ke konkrétním situacím, které dokreslují obrázek fungování raně novověké společnosti. Musím pouze podotknout, že ani jedna z ukázek není podložena pramenně, Kodzik parafrázuje nejčastěji Lüniga. V úvodu knihy zmiňuje, že řada polských historiků se věnovala jednotlivým případům ceremoniálních aktů (např. korunovace či pohřby konkrétních králů, s. 17). Pokud už je tedy celé dílo postaveno víceméně na literatuře a dobových spisech o ceremoniálu, považovala bych za vhodné komparovat alespoň pár příkladů z již existujících studií a porovnat je se svým vlastním výzkumem.

Závěrem je nutno říci, že předkládaným ceremoniálním příručkám (Z. Zwanzig, J. von Besser, J. Ch. Lünig atd.) se v polském prostředí zatím nedostalo širšího zhodnocení. Proto, i když je teoretická část knihy, která tvoří její polovinu (s. 19–114), opravdu dlouhá a podrobná, s ohledem na výše řečené je zvolená proporce pochopitelná a v určitém ohledu i žádoucí. Nemyslím si však, že je bezpodmínečně nutné, aby autorka v této knize podala tak podrobnou analýzu daných děl. Cílem bylo přeci představit ceremoniál polského královského dvora. Kamenem úrazu knihy je, že ony první kapitoly, které leží na analýze ceremoniálních příruček, musí být nutně velmi všeobecné, protože konkrétní zjištění jsou prezentována až ve čtvrté kapitole práce. To však způsobuje, že čtenář v průběhu těchto tří kapitol nemá pocit, že by četl o polském ceremoniálu královského dvora v 17. století, ale o proměně definic dvora a fungování dvorské společnosti v západní Evropě. Dále by dle mého názoru měla být autorka trochu opatrnější při operování se „západní“ literaturou, která zevšeobecňuje fungování dvora. Jejich výklad se většinou týká absolutisticky řízeného státu, přičemž v polské realitě o podobných principech nemůže být řeč. Je evidentní, že bádání v polském prostředí prozatím není v tomto směru tak daleko (či nezohlednilo požadované teorie), a proto se snaží autorka zasadit svůj výzkum do evropského rámce. Stále je ovšem nutné mít na paměti, že způsob vlády v Rzeczypospolité v raném novověku byl specifický a v Evropě zcela ojedinělý. Ostatně sama autorka upozorňuje na počátku

čtvrté kapitoly¹ na specifčnost polského raně novověkého světa, ale v průběhu první poloviny knihy se tím příliš neřídí.²

Z toho důvodu soudím, že první polovina práce by potřebovala poněkud provzdušnit a vybrat z daných informací opravdu jen ty nejnútnejší. Bohužel na mě kniha působí jako sborník dvou oddělených studií, přičemž sice každá hovoří o podobném tématu, ale přesto spolu příliš nesouzní, přestože se Kodzik občas až úmorně snaží v první části obsah stočit k polskému dvoru či ceremonálu. Oproti tomu druhá část knihy, resp. čtvrtá kapitola, by si zasloužila mnohem více prostoru, a to právě na úkor prvních tří teoretických kapitol. Jinými slovy, úvodní teoretická část je jistě potřeba a rozbor pramenů je nezbytný, ovšem dle mého mínění je na místě posoudit, zda je nutné ji rozepsat tak podrobně, že je délkou srovnatelná s tou částí knihy, která by měla být nosnou, primárně se zabývající zvoleným tématem a vypovídající o výsledcích výzkumu.

I přes uvedenou kritiku je ovšem naprosto nesporné, že celá kniha je napsána na velmi vysoké vědecké úrovni. Nejzásadnější kritika tví v podstatě jen v proporčnosti knihy a přílišném zohlednění západního vnímání dvorské společnosti v aplikaci na polské prostředí v první polovině knihy. Přesto je zřejmé, že množství prostudovaných materiálů je ohromující, což dokazuje impozantní počet 40 stran bibliografického soupisu. Dále velmi oceňuji tabulky, které přehledně schematizují poznatky z ceremonálních příruček. Ačkoli kniha obsahuje části, které by v ní nemusely bezpodmínečně mít své místo, protože zbytečně zatěžují hlavní text, samotná výzkumná část je velmi zajímavá a rozhodně přínosná. Odhlédneme-li od přebytečných odstavců a stran, zůstane nám v zorném úhlu kniha předkládající ucelený systém ceremonálních praktik, která bude jistě pro mnoho historiků odrazovým můstkem při jejich vlastním bádání. Světlo světa tak spatřila odborná monografie moderního typu, která svou koncepci zakládá na sociální teorii a jejíž výsledek nám poskytuje souhrnný pohled na ceremonál polského královského dvora v 17. století.

Nela Michalicová

1 „*Rzeczypospolitej wykazuje w porzwnywaniu z absolustycznymi dworami europejskimi szczególne cechy organizacji i własnej legítimacji.*“ (s. 177).

2 Např. na straně 36 se ne příliš dlouze zmíní o odlišnosti polského dvora, resp. o jeho specifčnosti, tedy že oproti např. francouzskému dvoru Ludvíka XIV. nebyl polský dvůr orientován výhradně na postavu krále.

ČAPSKÁ, Veronika, *Mezi texty a textillemi. (Swéerts-)Šporkové, textové praxe a kulturní výměna na přelomu baroka a osvícenství, Praha: Scriptorium 2016, 328 s. ISBN 978-80-88013-33-4*

Veronika Čapská je již zkušenou autorkou zabývající se především dějinami 18. století a v této práci navázala na svůj předchozí výzkum řádu servitů v 17. a 18. století, který shrnula v oceňované monografii v roce 2011.¹ Dva servité jsou totiž jedněmi z hlavních postav nové knihy, a to konkrétně Wilhelm M. Löhner a Gregor M. Zinck, kteří působili – mimo jiné – jako zpovědníci v rodině dědiců Františka Antonína Šporka. Dalšími klíčovými aktéry této práce proto jsou obě Šporkovy dcery, Marie Eleonora a Anna Kateřina, a pětici hlavních postav uzavírá manžel Anny Kateřiny František Karel Swéerts-Špork. Časově se práce zabírá především obdobím necelých 60 let od doby, kdy byly dospívající Šporkovy dcery poslány do tyrolských ženských klášterů (1702), do let, kdy již zmíněný servita Zinck sepsal oslavné duchovní biografie nedávno zesnulých Anny Kateřiny a jejího chotě Františka Karla (1757-1759). Z napsaného vysvítá, že se tentokráte autorka rozhodla výrazněji věnovat nejen klášternímu, ale i šlechtickému prostředí a jejich vzájemnému ovlivňování na příkladu zmíněné rodiny.

Když jsem psal o pětici hlavních postav, měl bych zároveň dodat, že v této práci existuje ještě jeden významný protagonista (resp. protagonisté), možná nejdůležitější ze všech. V duchu actor-network theory (kterou však autorka nikde nejmenuje) se jedná o texty, které po sobě všichni zmínění zanechali – některé se dochovaly v rukopisech, jiné vyšly tiskem. Veronika Čapská o tom píše hned na počátku úvodu: „*V centru mého vědeckého zájmu jsou v této knize sociokulturní praxe intenzivní produkce a reprodukce textů a také zacházení s nimi. Zaměřím se tedy mimo jiné na procesy psaní, překládání, patronace, čtení a směny textů.*“ (s. 13) Z toho vyplývá, že se autorka mohla vydat cestou spolupráce historie a literárních studií, to však neučinila a pokusila se místo toho navázat na Barthesovo široké pojetí literatury jako jakékoliv praxe psaní, kterého se může zhostit v podstatě kdokoli, kdo umí psát. Tato antropologická perspektiva jí pak umožňuje pochopit psaní v raném novověku jako proces spolupráce na tvorbě výsledného textu – raně novověké texty totiž pravidelně nemávaly jednoho autora. Často se jednalo o překlady nějakého zahraničního díla, do jehož podoby nezasáhl jen autor, ale také překladatel, patron a další lidé. Díky tomu může být psaní v raném novověku nahlíženo jako prostředek transferu – v případě (Swéerts-)Šporků pak probíhala tato výměna mezi klášterním a světským prostředím a také mezi staršími mysticko-asketickými, většinou francouzsky píšícími autory a rakouskou habsburskou monarchií.

1 Veronika ČAPSKÁ, *Představy společnosti a strategie sebeprezentace. Řád servitů v habsburské monarchii (1613-1780)*, Praha 2011.

Kniha sice nepostrádá jistou chronologickou osu, ale primárně je členěna podle různých textových praxí. V první části (s. 23-84) se autorka zabývá překládáním sester Šporkových v letech 1702-1715, které sice inicioval otec, ale bylo těsně svázáno i s klášterním prostředím. Je to patrné zejména u Marie Eleonory, která svázala svůj život s komunitou anunciátek, jejichž první klášter v Čechách pomáhala zakládat. Sestry přeložily dohromady minimálně 15 prací a většinou se podle Čapské jednalo o domestikující překlady, tj. takové překlady, jež byly etnocentrické a posilovaly autorskou pozici překladatele. Hlavně Marie Eleonora překládaná díla upravovala a někdy dokonce přidávala vlastní části a „nedisciplinovaně“ tak vstupovala především na pole teologie. V 18. století, jak autorka argumentuje, to však bylo ještě možné – právě překládání představovalo prostor, kde se ženy mohly výrazně uplatnit.

V druhé partii se pojednává o objednavatelství textů rodové reprezentace (s. 85-142), jež ve velkém prováděl již František Antonín Špork, jeho dědicové však v těchto aktivitách vůbec nezaostávali a využívali služeb svých servitských zpovědníků. Autorka zde sleduje problém v *longue durée* – tj. analyzuje pohřební kázání proslovená nad členy rodu ve všech třech generacích – u Jana Šporka († 1679) dominují vcelku pochopitelně militární aspekty, u Františka Antonína († 1738) však jezuitský kazatel dal přednost jeho charitativní činnosti. Čapská nově argumentuje, že tento posun v rodové strategii je již staršího data a že za něj mohou Šporkovi dědicové. Právě Anna Kateřina a její muž se totiž vydali touto cestou rodové reprezentace, o čemž svědčí i tři pohřební kázání proslovená v 50. letech po jejich smrti a zejména dvě duchovní biografie, které vytvořil již zmíněný Gregor M. Zinck. V případě Anny Kateřiny oslavuje nejen její charitativní podniky, ale celkově konstruuje obraz svěťice, což vyhovovalo zejména jeho řádu. Autorka přesvědčivě dokazuje, jak Zinck místo rodového zájmu upřednostnil řádový, když vytěsnil nejen události spjaté s ženským tělem (těhotenství, porody, křty dětí), ale i se světskou reprezentací. To vše proto, aby podal věrohodné svědectví o ctnostném životě a zbožnosti hraběnky. Anna Kateřina se pak svým životem stala vzorem pro svého muže, u něhož prý vyvolala společně se zpovědníkem Wilhelmem M. Löhrerem obrácení k niterné zbožnosti. František Karel podle Zincka nakonec též dokázal v duchu mysticko-asketické myšlenky sjednotit své srdce s Bohem. Čapská ukazuje, že jak posmrtná kázání, tak duchovní biografie věnované tomuto swéerts-šporkovskému páru jsou ještě plody barokní doby, navazují na starší mystickou tradici a že v nich Zinck domestikuje vzory svatosti z klášterního prostředí.

Ve třetí části autorka analyzovala patronaci drobné devoční literatury (s. 143-173). Manželé Anna Kateřina a František Karel Swéerts-Šporkové ve vydávání navázali na svého předchůdce, ale výrazně omezili reprezentační tisky a soustředili se zejména na tzv. nábožensky povznášející literaturu, kterou byla Anna Kateřina od mládí zvyklá konzumovat a kterou chtěla nyní zprostředkovat dalším čtenářům. Ve spolupráci se zpovědníkem-překla-

datelem Wilhelmem M. Löhrerem spustila na konci 20. let publikační projekt, v jehož rámci vydali minimálně sedm knih z oblasti klasické asketické a mystické literatury. Swéerts-Šporkové navíc patřili mezi první, kdo ve střední Evropě šířil dosud nepovolený kult Srdce Ježíšova. Čapská klade počátky projektu do souvislosti se zintenzivněním zbožnosti manželů, kteří v předchozím desetiletí pochovali osm malých potomků a kteří se pokoušeli získat boží přízeň pro svou snahu zajistit rodině mužského dědice (syn se opravdu narodil – v roce 1729). Anna Kateřina tisky šířila, jak autorka dokládá, nejen mezi své služebníky a poddané (sloužily jak jejímu hořštátu, tak bratrstvům v Dubé, Kasejovicích, Lnářích či Lysé), ale darovala je i servitským terciářům a dalším lidem.

Pak se Veronika Čapská přesunula do 40. let 18. století a k psaní ekonomických preskriptivních textů, tj. do domény schopného hospodáře Františka Karla (s. 175-198). V tomto případě se soustředila především na jeho dva delší texty, které nikdy nevyšly tiskem – obecnější úvahu o hospodářském úpadku Čech a Krátký nárys pravého křesťanského hospodářství. Správně ukazuje, že předchozí bádání interpretovalo tyto spisy nedostatečně, protože nezohlednilo kontext psaní celé rodiny. Jen díky tomu je autorka schopná pochopit koncept duchovního hospodářství, který hrabě v návaznosti na myšlenky své paní razil. Zároveň ale konstatuje, že se v těchto spisech odráží doba přechodu – svým způsobem hrabě navazoval na starší Hausvaterliteratur (domácnost jako ekonomická jednotka, etická povinnost postarat se o své poddané), nově se ale v jeho dílech objevují ideály kameralistické vědy (hospodářství jako věda, snaha systematicky zvýšit výnosy statků novými technikami). Hospodářské úspěchy Františka Karla oslovily i některé významné osoby tehdejší doby, především nejvyššího kancléře Fridricha Augusta z Harrachu, který hraběte pověřil dohledem nad svými českými statky a povolil mu zavedení reform. Tím spustil lavinu psaní, protože František Karel vypracovával vzorové instrukce pro cizí panství, začal školit harrachovské úředníky, kontroloval jejich hospodářské zprávy apod.

V poslední části pak autorka pojednala o nově objevené celoživotní korespondenci Anny Kateřiny s řeholnicemi benediktinského opatství v tyrolském Sonnenburgu (s. 199-219). Jedná se o cca tři desítky těchto dopisů z let 1719-1753, které vydala v příloze práce (s. 228-292). Čapská na nich dokládá, jak hraběnka zůstávala celý život v kontaktu s klášterní komunitou, v níž byla v mládí vychovávána, a že jí korespondenční styk sloužil k výměně darů. Anna Kateřina se stala jednou z patronek „milých Sonnenburských“, protože posílala do jižních Tyrol kromě svých dopisů především knihy ze svého projektu (a to ve velkém měřítku!) a nemalé sumy peněz. Na druhou stranu pak směřovaly dary speciálních textilií s korálky a emailovými aplikacemi, které se v Sonnenburgu tradičně vyráběly, a různých sakrálních artefaktů, jež hraběnka využívala zejména k sakralizaci své domácnosti (devoční grafiky, dokonce socha zázračného Jezulátka).

Věnoval jsem se obsahu recenzované práce trochu detailněji než obvykle, aby bylo jasné patrné, že si dosud málo známá šlechtická rodina, která nepatřila k nejurozenější a nejbohatší smetánce českých zemí, rozhodně zaslouží badatelskou pozornost, ačkoliv po sobě nezanechala nějaký bohatý rodinný archiv.² Veronika Čapská tak – mimo jiné – ukázala nové cesty, jak se věnovat dějinám šlechty závěru raného novověku. Shromáždila velké množství písemných pramenů dokládajících kulturní transmise v evropských souvislostech, jejichž prostředníkem do habsburské monarchie se stal nejen František Antonín Špork, ale zejména jeho dvě dcery a manžel mladší z nich. Přesvědčivě doložila, že tito lidé zprostředkovali do střední Evropy zvláštní textové praxe, zejm. domestikující překládání nábožensky vzdělatelné literatury, specializované vědění v oblasti ekonomie a textilní výroby, mystickou a niternou zbožnost a také životní styl navázaný na sociabilitu kolem ženských klášterů. Díky důrazu na psané a tištěné slovo tak (Swéerts-)Šporkové pomohli v době postupujícího zpísemnění společnosti objevit řadě obyvatel českých zemí „rozkoš z textu“.

Abych ale jen nechválil, připojuji i pár kritičtějších komentářů, které se dají shrnout do čtyř skupin. Nejprve upozorním na drobnosti. V práci se vyskytuje několik málo menších chyb či opomenutí. Kupř. na s. 89 se objevilo obrácené pořadí křestních jmen dcery Anny Františky nebo na s. 130 v pozn. 116 chybí citace práce Ladislava Svatoše (a nenachází se ani v seznamu literatury). Také by bylo vhodnější, kdyby autorka alespoň jednou citovala konkrétní uložení Seemanových deníků v kukské knihovně (pracovala s nimi v rukopisu edice, ta ale ještě nebude dlouho vydána). Celkově je ale takovýto pochybení v díle velmi málo a je vidět, že text prošel pečlivým čtením během předtiskové přípravy, kterou má ve Scriptoriu tradičně na starosti Tomáš Rataj, který realizoval i pohlednou a promyšlenou grafickou úpravu a obálku korespondující s obsahem knihy, a stal se tak spolutvůrcem této práce.

2) Chápu a oceňuji autorčino soustředění na textovou praxi, přesto se domnívám, že by se na některých místech její argumentace hodila vzít v potaz existence nejen darovaných textilií či devočních grafik, ale i dalších „tradičních“ hmotných dokladů zbožnosti swéerts-šporkovského páru. Mám na mysli např. sochařskou výzdobu v Lysé nad Labem či Konojedech ze 40. let 18. století. Nebylo by též možné dohledat stopy jejich zbožnosti v zámeckých inventářích? Ten z Lysé nad Labem pochází sice až z roku 1797,³ ale to byl ještě neživu jejich syn a je možné, že uchovával nějaké památky na své rodiče. Nedávno vznikl také poměrně rozsáhlý dokument ze stavebně historického průzkumu kostela Panny Marie v Konojedech,⁴ jež autorka necituje a který by se v této souvislosti dal využít.

2 Rodinný archiv Šporků je uložen ve Státním oblastním archivu v Zámruku, obsahuje však jen něco málo přes 4 bm materiálů. Autorka z něj v práci nic nevyužila.

3 SOA Zámruks, Rodinný archiv Šporků, inv. č. 435, kn. č. 10, inventář vybavení všech swéerts-šporkovských rezidencí z roku 1797.

4 Autory jsou manželé Eliška a Miroslav Nový.

3) S tím souvisí můj pocit, že na některých místech by bylo vhodné využít další odbornou literaturu, která by autorce pomohla dotvořit kontext tím, že by se ukázalo do jiných šlechtických rodin té doby. Čapská argumentuje, že swéerts-šporkovské prostředí je do značné míry unikátní. To je jistě pravda, ale Anna Kateřina rozhodně nebyla jedinou dámou té doby, která řešila dlouhotrvající potíže s narozením dědice větší zbožností. Známe třeba příklad Marie Ernestiny z Eggenbergu, vzdělané, sečtělé a uměnímilovné ženy, jež si ve svých 38 letech v roce 1687 zřídila soukromou kapli přímo u své ložnice, podporovala nedaleké mariánské poutní místo, více než pravidelně se setkávala s duchovními a dočkala se i oslavného spisu v roce 1708.⁵ Dále se nabízí pro svou zbožnost ke srovnání vrstevnice Anny Kateřiny hraběnka Marie Markéta z Valdštejna, velká obdivovatelka řádu kapucínů, která stejně jako Swéerts-Šporková podporovala pražské alžbětinky a nejen je.⁶ Také o některých dalších šlechticích 18. století se podařilo už zjistit zajímavé informace z jejich výchovy a života.⁷ Dále mne překvapilo, že se autorka nikde nevyjádřila k syntetizující práci Ivo Cermana o šlechtické kultuře 18. století.⁸ Více kontextuální literatury by si dle mého zasloužilo též pojednání o rádcovské literatuře k vedení široce pojaté předmoderní domácnosti (tzv. Hausvaterliteratur). Upřímně řečeno, čekal jsem, že se autorka o této problematice zmíní daleko dříve než na s. 184-185, protože se to na několika místech přímo nabízí. Když na to konečně v rámci „mužské“ kapitoly došlo, spokojila se s jedním zahraničním titulem a krátkou pasáží. To je po mém soudu dost málo, protože spisy žánru Hausvaterliteratur vycházely i za života manželů Swéerts-Šporkových, a to zejm. v sousedním Sasku a Prusku, odkud dovážel literaturu již František Antonín Špork. Zdá se dost pravděpodobné, že jeho dědicové znali práce Franze Philippa Florina (1719), Johanna

5 Tato dáma je díky pracem Jitky Radimské dostatečně známa. Stavbu a vybavení kaple u ložnice analyzovala Zdeňka PROKOPOVÁ, *Soukromá kaple s oltáříkem Panny Marie Altöttinské v barokním apartmá na zámku Český Krumlov*, in: Martin Gaží (ed.), Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii, České Budějovice 20132, s. 167-182.

6 Srov. obě nedávné práce Jiřího Hrbka o barokních Valdštejnech (2013 a 2015) či starší stať Josef V. ŠIMÁK, *Máti kapucínů*, in: Od pravěku k dnešku II. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře, Praha 1930, s. 163-183.

7 Pavla AJILL, *Anna Barbora Harbuval von Chamaré, rozená von Sannig. Životní pouť šlechtičny osmnáctého století*, diplomová práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2011 (po Anně Barboře se dochovaly deníky, postavila křížovou cestu na Potštejn a na hrabě pak kapli); Daniela GOLDBERGOVÁ, *Krátká cesta životem. Osudy Marie Josefy Kláry Thun-Hohensteinové, provdané Mannsfeldové*, bakalářská práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2014 (v letech 1729-1730 absolvovala pobyt v jednom pražském ženském klášteře); TÁŽ, *Čtyřicet let vdovou. Osudy Marie Filipíny Thun-Hohensteinové (1693-1753)*, diplomová práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2016 apod.

8 Ivo CERMAN, *Šlechtická kultura v 18. století. Filozofové, mystici, politici*, Praha 2011.

Petera von Ludewig (1727) či Simona Petera Gassera (1729), kteří zdůrazňovali, že domácnost má být vedena v duchu božího řádu.⁹

Poslední můj postřeh je metodický. Na několika místech se mi při čtení zdálo, že autorka až příliš důvěřuje textům z pera servitských zpovědníků. Nejmarkantnější byl ten pocit na s. 143-144, kde Čapská parafrázuje Zincka, podle něhož měl hrabě nejprve zájem o loveckou literaturu, kterou však po své niterné konverzi vyměnil za kajícnickou. Z toho autorka vyvozuje, že se zájem obou manželů „postupně výrazně zaměřuje spíše na tzv. *drobnou devoční literaturu*“. Údaj o „niterné konverzi“ Františka Karla však pochází pouze ze Zincka (viz s. 120-122) a není přímo doložen jinými prameny. V tomto ohledu je možné jen litovat, že neexistuje více písemností z pera samotného hraběte, v nichž by se zrcadlil jeho svět.¹⁰ Takto před námi defiluje obraz Františka Karla, který má především servitské kontury.

Mé poznámky jsou, jak vidno, marginálního charakteru a rozhodně nesnižují kvalitu práce. Její zaměření na méně známý rod, na dosud málo prozkoumané téma a dobu zlomu mezi barokem a osvícenstvím jsou bezesporu nosné. Autorčin přístup a její poučení zahraničními výzkumy mi přijde v kontextu dosavadního českého bádání k dějinám 18. století osvěžující a velmi inspirativní. Také jsem vděčný za její snahu postavit do centra dění textové praxe a odvahu interpretovat je v antropologickém kontextu. Závěrem jí pak děkuji za můj čtenářský zážitek roku.

Jiří Kubeš

HAJDINOVÁ, Eva, *Z cesty své nesejdeme. Osudy východočeských a hornolanguedockých protestantských komunit v 18. století*, Praha: Scriptorium, Masarykův ústav AV ČR, v. v. i. 2016, 496 s. ISBN 978-80-87782-57-6, 978-80-88013-26-6

Mgr. Eva Hajdinová, Ph.D. je pracovnící Masarykova ústavu a archivu AV ČR v oddělení edičně-badatelském. Zabývá se sociálními a kulturními dějinami novověké Evropy a česko-francouzskými vztahy v meziválečném období. Je autorkou několika cizojazyčných

9 Srov. např. Ulrich SCHÜTTE, *Hausväterliteratur und Kameralismus. Oeconomia des Hofes*, in: Erdengötter. Fürst und Hofstaat in der Frühen Neuzeit im Spiegel von Marburger Bibliotheks- und Archivbeständen, Marburg 1997, s. 32-41.

10 V Rodinném archivu Harrachů ve Vídni existují dopisy jistého hraběte „Karla Šporka“ z let 1746-1747. Mohlo by se samozřejmě jednat o Jana Karla Šporka (1722-1790), ale vzhledem k dataci lze spekulovat, zda se náhodou nejedná o dopisy Františka Karla. Srov. ÖStA Wien, AVA, FA Harrach, Fam. in spec., Kart. 203.39, Ernst Guido z Harrachu, dopisy jistého Karla hraběte Spork 1746; tamtéž, kart. 595.10, Friedrich August z Harrachu, dopisy hraběte J. Karl von Spork 1747.

studií a spoluautorkou monografií s výše zmíněnou tematikou. Předkládaná práce *Z cesty své nesejdeme* je výsledkem doplnění a přepracování dizertační práce autorky, jež byla obhájena v roce 2013 na Univerzitě Karlově.

Monografie se zabývá protestantskými komunitami v době jejich ilegality žijících na dvou zcela odlišných územích, v oblasti jižní Francie a východních Čech. Práce je založena především na komparaci. Právě díky porovnávání dvou zdánlivě vzdálených míst je problematika českých náboženských dějin 18. století představena v širší evropské perspektivě. Autorka se primárně nezaměřuje na přehled náboženského vývoje reformovaných skupin, ale staví práci z perspektivy historické antropologie a zabývá se tedy aspekty obranné rezistence vůči svrchovanosti a strategiemi, které byly uplatňovány pro zachování specifické náboženské identity.

Knih je členěna do třech hlavních částí. Pro nastínění politické situace je první část věnována obecně historickému vývoji, jenž byl na obou územích značně odlišný. Zde se čtenář dozvídá, jak se protestantská vyznání dostala do ilegality a jak vypadal jejich život v „podzemí“. Připomínají se i pokusy o získání náboženské svobody, které ani u jedné skupiny nedopadly, a je zde přiblížen i měnící se myšlenkový svět, resp. příchod osvícenství, které do obou míst přišlo v jinou dobu a zanechalo jinou stopu.

Druhá část se již zaměřuje na konkrétní praxi uchovávání si náboženské jinakosti. Jedním z prostředků bylo obnovení tajných schůzek, a to jak v podobě setkání bez chrámové liturgie a bez vysluhování Večeře Páně (ve východních Čechách), tak i s obnovenou církevní praxí (ve francouzské oblasti). Dalším charakteristickým rysem, který napomáhal k vymezování se, bylo přikládání zvláštního významu náboženské četbě a provozování domácího kultu. Právě přítomnost zakázaných knih v domácnosti byla často jediným jasným důkazem o evangelickém smýšlení. Francouzští hugenoti si odlišnost od církevní hegemonie udrželi i přežíváním ilegálních sňatků a křtů. Existence ilegálních sňatků sebou však přinášela další problém, a tím byly nejasnosti v otázce dědičného práva. Ilegální křty byla snaha řešit násilným překřtíváním.

Rovněž třetí část práce nahlíží do středu nekatolických komunit okem historické antropologie. Autorka zde představuje „pilíře přežití“ skupin. Nejzajímavější je kapitola o profesní a společenské skladbě protestantských skupin. Na venkově v hornolanguedocké oblasti byli hugenoti často příslušníky různých soukenických řemesel, neusedlých vrstev (pasáčci a pasačky) nebo pachtýři. V Čechách 18. století se tajní evangelíci skládali především z chalupníků a zahradníků, popř. sedláků. V méně úrodných oblastech se mnoho tajných evangelíků věnovalo rovněž textilním řemeslům, která si sebou v případě emigrace odnášeli i do zahraničí. Ovšem téměř vždy byla sociální skladba českých tajných evangelíků tvořena venkovským obyvatelstvem.

Sociální rozměr francouzských hugenotů měl záběr širší. V podstatě od počátku ilegality měli francouzští kalvíni kontakt s městským prostředím a nejspíše od poloviny 18. století

se mezi hugenoty otevřeně hlásili nejen měšťané, ale i představitelé bohatší obchodní a podnikatelské vrstvy. U českých evangeliků vyšší společenská vrstva chyběla. Vrstvu jakési inteligence představovali pouze sedláci, rychtář, predikanti a kolportéři a učitelé. Avšak vazba na městské prostředí byla pouze výjimečná.

Zbytek této části práce je věnován dvěma fenoménům, které neodmyslitelně patřily k protestantskému smýšlení dané doby. Autorka připomíná význam symboliky hory a roli (a tradici) prorocství a apokalyptických vizí, jež přinášely další myšlenkovou roztržičnost mezi protestanty a utvářely tzv. blouznivce.

Práce je psána čtivou češtinou a zároveň je to výsledek profesionálního výzkumu. Co se týče části zabývající se českými evangeliky, byly zohledněny výsledky současného i předchozího bádání. Výzkum hugenotů ve vymezeném francouzském prostředí je pro českého badatele asi nejvzácnější část práce a přináší skutečně nové poznatky do naší historiografie. Autorka zde předkládá zajímavé a pro české prostředí ne zcela známé aspekty života ilegálních nekatolíků, které v porovnání s českým prostředím (jež by se mohlo zdát dobře probádané) přináší nový pohled i na tuto nám bližší část dějin. Při srovnání s odlišným prostředím se specifika naší oblasti stávají zřetelnější a snad i inspirativnější.

Gabriela Krejčová Zavadilová

BOLOM-KOTARI, Sixtus, *Svoboda svědomí. Superintendent Michael Blažek a protestantská společnost pozdního osvícenství*, Praha: Historický ústav AV ČR, v. v. i. – Brno: Matice moravská 2016, 565 s. ISBN 978–80–7286–286–3, 978–80–87709–14–6

PhDr. Sixtus Bolom-Kotari, Ph.D. působí na Historickém ústavu AV ČR v oddělení dějin 19. století. Zabývá se církevními dějinami 18. a 19. století se zřetelem na protestantskou společnost. K jeho známé práci patří také *Tomáš Juren: Toleranční doba na Vysočíně a hudba srdce* z roku 2008.

Monografie *Svoboda svědomí* je přepracovaná dizertační práce autora, kterou v roce 2013 obhájil na Masarykově univerzitě. Podrobně popisuje život prvního moravského superintendenta helvétské konfese Michaela Blažka. Díky tomu, že se jednalo o výjimečnou osobnost s širokým kulturním a společenským rozsahem, bylo možné jeho působení zasadit i do širšího společenského vývoje doznávajícího osvícenství na Moravě.

Kniha je rozdělena do sedmi částí podle životních etap M. Blažka. Úvodní kapitola nás seznamuje s Blažkovou osobností, představuje prameny a literaturu k tématu a nastiňuje

badatelské možnosti. Tuto kapitolu shledávám za velice přínosnou. Literatury obecně k dějinám evangelictví konce 18. a 19. století existuje velké množství, a to jak té starší již z 19. století, tak i té novodobé. Orientace v literatuře tedy nemusí být pro každého hned zcela jasná a zde je podán srozumitelný přehled a rozdělení autorů (u starších i s jejich případnými tendencemi).

Druhá kapitola pojednává o Blažkově životě před příchodem na Moravu. Michael Blažek pocházel ze Senice a byl potomkem pobělohorských exulantů. Středoškolský stupeň studií absolvoval v Prešpurku (Bratislava) a pak pokračoval ve studiu teologie v Debrecíně (Debrecen). Během studií se stal vychovatelem vnuků Gedeona Rádaye, čímž se mu otevřely dveře do vyšší společnosti. Pak následovala krátkodobá studia na zahraničních univerzitách (Basilej, Lausanne, Utrecht) a odtud již následovalo povolání na Moravu, kde Blažek přijal pozvání do sboru v Nosislavi.

Zde se odehrávala další Blažkova životní etapa. Blažek se zde vyrovnával s obtížemi zakládání místního evangelického sboru a s uspořádáním komunity (zajímavý Blažkův spis *Předcházející – spojení*). Významný počín, kterým přispěl (i finančně) k tomuto budování, bylo vydávání evangelických knih, jichž byl vážný nedostatek.

Stejně zakladatelské období ho čekalo i v Jimramově poté, co tam v roce 1784 přijal pozvání. Odtud zastával i svůj superintendantský úřad. Michael Blažek měl skutečně široký rozhled a není divu, že ho jeho známosti dovedly až do blízkosti iluminátů a mezi členy zednářské lože (přítel Victor Heinrich Riecke, brněnský luterský pastor).

V letech 1796–1797 byl Michael Blažek obviněn z přípravy helvétské a frajmaurské rebelie. Tato rebelie měla být chystána těmi, kteří schvalovali francouzskou revoluci. Jelikož byl Blažek osvícenec zajímající se o nejrůznější obory a spisy, i u něj se našly materiály, na jejichž základě byl vyšetřován. Postihu se mu však žádného nestalo, pravděpodobně díky jeho známostem v šlechtických kruzích. V novější literatuře je tento incident spíše opomíjen.

Blažek se do svého úřadu vrátil a vykonával jej do roku 1827. Sbor si za svého nového kazatele zvolil jeho syna, Karla Blažka, který v době otcovy smrti pobýval ještě na studiích. Avšak Karel již nedosahoval kvalit a uznání svého otce.

Autor pracoval s velkým množstvím literatury – od děl z 19. století po současné cizojazyčné práce. Zajímavý je i rozsah pramenů. Kromě několika „soukromých úlovků“ v podobě nepublikovaných pramenů autor pracoval s archiváliemi sborů ČCE, Evangelické teologické fakulty UK, archiváliemi městských muzeí, státních okresních archivů, Národního archivu (Evangelická vrchní církevní rada Vídeň) a Moravského zemského archivu. Byly využity i materiály z Ústředního archivu Českobratrské církve evangelické v Praze, který k dějinám této církve uchovává bohaté informace, ale širší historickou veřejností nebývá využíván. Ze zahraničních archivů bylo bádáno ve Vídni, v Bratislavě a v Basileji.

Obraz Michaela Blažka je v této knize podán všestranným způsobem a prameny o jeho životě a práci byly posbírány z rozličných míst. O to větší je škoda, že při tvorbě této práce nebyla využita Blažkova korespondence, která je uložena v Debrecínu v *Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára* (TREL). Debrecínské kolegium se na rozdíl od kolegia sárospatackého (Blatný Potok) do uherské misie helvétské konfese směřující do Čech a Moravy příliš neangažovalo. Michael Blažek byl jediným z tohoto učení, jenž byl vyslán, aby působil v našich zemích. Proto následně s tímto učilištěm také udržoval živou korespondenci. Ta je dnes uložena ve výše zmíněném archivu. Nejedná se o zcela zanedbatelný soubor a zasloužil by si určitě být součástí této práce. Ovšem tento materiál představuje vážný jazykový problém, korespondence je v maďarštině. Avšak s jazykovou náročností se autor musel vypořádat vícekrát, protože jiné prameny byly v latině, němčině nebo francouzštině.

Text je doplněn značným množstvím citovaných pramenů. Nejedná se pouze o krátké citace části pramenů pro výstižné vyjádření popisované skutečnosti, ale i o přepis celého pramene v rozsahu 1–2 stran, což nabízí otázku, zda je dobré takto vědecký text stavět, či „hlas pramene“ dávat do poznámek a v případě rozsáhlejšího materiálu na něj odkázat do přílohy.

Styl psaní autora je vzletný a místy přechází až do filosofické roviny. Chvilky strávené nad touto knihou čtenáře obohatí, ale nevyčerpají.

Gabriela Krejčová Zavadilová

SLAVÍK, Jiří, *Královéhradecká pevnost, Hradec Králové: Muzeum východních Čech 2015, 48 s. ISBN 978–80–87686–09–6.*

Jiří Slavík, mající profesní zázemí v josefovské pobočce Národního památkového ústavu, má k tématu knihy blízko, nejen místem svého působiště, ale především odborně. Zainteresované veřejnosti je totiž znám jako odborník (mimo jiné) na fortifikační stavitelství nejen raně novověké éry. Jiří Slavík je tak jedním z nejpovolnějších autorů, kteří se mohli tématu královéhradecké vojenské pevnosti chopit. Samo téma je bezpochyby velmi potřebné. Pevnostní období představuje významnou kapitolu z dějin města Hradce Králové. Na tomto místě lze jen podtrhnout Slavíkova úvodní slova, že tvář onoho Ulrichova, Kotěrova a Gočárova „salonu republiky“ nemalou měrou ovlivnila právě barokní pevnost, na jejímž základě se moderní město rodilo, na což se většinou zapomíná. Problematika zaniklé vojenské pevnosti přitahuje zájem široké veřejnosti, čemuž však neodpovídá míra badatelského zpracování tématu. Znalosti o pevnosti jsou dodnes spíše povrchní, nadto nečetná literatura je již dosti věkovitá (soubornější práce Otakara Jaroše pochází z roku 1968, publikace Aleše Doubravy a Jiřího Maliny pak z roku 1980) a těžko dostupná. Na takto vytyčené pole tedy nově vstupuje Jiří Slavík se svou prací.

Patrně vědomí výše popsaného stavu ovlivnilo tvář a pojetí knihy. Už její útlý rozsah naznačuje, že nám není předkládána čistě odborná vědecká monografie vyčerpávajícího charakteru, ale primárně titul, jehož hlavní ambicí je promluvit k nejširší – a to především laické – veřejnosti a přiblížit jí tak pevnostní dědictví dnešního Hradce Králové. Lze předeslat, že tento popularizační účel se Jiřímu Slavíkovi daří. Na nevelkém počtu stran tak dokázal přiblížit historii a vývoj královéhradecké pevnosti včetně historického kontextu. První kapitoly plní roli určitého historického úvodu. Jiří Slavík nejprve osvětluje genezi systému bastionového opevňování. Konstatuje, že tento typ fortifikace měl plnit několik úkolů: blokovat pozemní a vodní komunikace, sloužit jako skladiště zásob pro polní armádu a sloužit jí jako opěrný bod. Výstavba pevností probíhala podle plánů, vypracovaných povětšinou s důkladnou znalostí terénu i se zřetelem k technologickým možnostem doby. Další kapitola se věnuje Hradci Králové v předpevnostním období. Jiří Slavík zde představuje podobu města a jeho zázemí od středověku do 18. století, kdy bylo (roku 1765) o zřízení bastionové pevnosti v Hradci Králové s ohledem na výsledek prusko-rakouských válek rozhodnuto. Události jak válek o rakouské dědictví, tak války sedmileté (se zřetelem k Hradci Králové) autor v textu přehledně přibližuje. Stavba pevnosti měla samozřejmě vliv na tvář města, ale především na jeho širší okolí, které muselo pevnosti ustoupit. Již v roce 1763 proběhlo zaměření, začátkem roku 1766 bylo obyvatelům předměstí nařízeno vystěhovat se, leč šlo o dlouhodobý proces – poslední stavby (církevního charakteru) byly bourány až v roce 1778. Výstavba pevnosti tak probíhala v několika fázích, které Jiří Slavík přehledně postihuje. Hradec Králové se v roce 1778 stal opěrným bodem východní rakouské obranné linie ve válce o bavorské dědictví. Po zkušenostech z těchto střetů, kdy se ukázalo, že hradecká pevnost tkví příliš hluboko v zázemí, bylo nakonec rozhodnuto o výstavbě další pevnosti v lokalitě Ples (následně známé jako Josefov), před níž byl v roce 1765 upřednostněn právě Hradec Králové. Hradecká pevnost pak po roce 1780 přerostla do kvalitativně vyspělejší zděné podoby.

Popularizační charakter knihy zdůrazňuje další kapitola, tvořící jakéhosi průvodce pevností či terminologický glosář. Přehledným a jasným způsobem jsou zde textem a obrazem představeny jednotlivé části pevnostní architektury (včetně zázemí a proměn vnitřního města), což cílový čtenář bezpochyby ocení. O konci královéhradecké pevnosti pojednává následující kapitola. Stejně jako ostatní objekty tohoto typu, i královéhradecká pevnost v průběhu prvních desetiletí 19. století zastarávala. Ačkoliv v roce 1838 vznikl projekt modernizace Hradce Králové, k jeho realizaci nedošlo, jak z obligátního důvodu nedostatku financí, tak také proto, že ačkoliv Hradec Králové patřil mezi rakouské pevnosti prvního řádu, byl pevností nejmenší a část úloh již převzala pevnost josefovská. V roce 1858 bylo v Hradci Králové dokonce zrušeno pevnostní velitelství a byl odvolán zákaz výstavby v pevnostním obvodu. Městská rada však nabídku prodeje pevnostních objektů

nereflektovala a proto byla pevnost v roce 1859 aktivována. Okolnostem dlouhodobého procesu zrušení vojenského charakteru Hradce Králové se Jiří Slavík věnuje v další kapitole. Jak známo, definitivní tečku za vojenskou pevností učinila prusko-rakouská válka z roku 1866, kdy pevnost, obsazená slabou posádkou, do bitvy nezasáhla, a ačkoliv ji Prusové krátce ostřelovali, nestala se ani překážkou v jejich dalším pochodu. Po dlouhých a nelehkých jednáních byly nakonec otázky transakce ujednány a v roce 1884 byla královéhradecká pevnost zrušena. Proces výkupu a bourání byl však zdoluhavý a táhl se řadu dalších let. Většina královéhradecké pevnosti zmizela do roku 1917, bourání menších objektů však probíhalo ještě dalších 20 let. Výsledkem byl vznik moderně koncipované městské zástavby na kvalitních urbanistických základech. Na tomto místě Jiří Slavík trefně pozoruje opomíjenou skutečnost, že onen „salon republiky“ nevznikl po zboření pevnosti na „zelené louce“, ale že naopak tvář pevnosti se promítla i do tváře Ulrichova Hradce. Poslední kapitola je věnována pozůstatkům pevnosti, které přežily a našly si své místo i v nové etapě dějin Hradce Králové. Knihu Jiřího Slavíka zakončuje slovníček fortifikační terminologie, seznam velitelů královéhradecké pevnosti a obligátní seznam použitých pramenů a literatury.

Publikace Jiřího Slavíka tak alespoň částečně splácí velký dluh. Ačkoliv rozsahem nevelká a charakterem popularizační, jedná se o práci napsanou s hlubokou erudicí a promyšlenou koncepcí i strukturou textu. Nelehké téma se autorovi podařilo uchopit čtenářsky vstřícně, velkým kladem publikace je obsáhlý obrazový materiál v podobě map, stavebních plánů nebo historických, ale i současných fotografií. Nyní již má každý zájemce o historii pevnostního období v dějinách Hradce Králové kam sáhnout pro základní poučení. Na druhou stranu, prostor pro náročnější publikaci, která by šla více do hloubky, zde zůstává. Nabízí se např. otázky života v pevnostním městě, podob interakce mezi vojenským a civilním živlem nebo vnímání pevnosti obyvateli. To je však rozměr, který zjevně přesahoval záměry autora, s nimiž překročil k psaní. Není přitom pochyb, že najde-li se autor, který touto cestou vykročí, předložená práce Jiřího Slavíka mu bude v jeho práci užitečnou oporou.

Josef Šrámek

RŮŽIČKA, Jan, *Maloměšťáci s otevřenou myslí. Obecní reprezentace Bučovic a Slavkova (1850–1914)*, Brno: Matices moravská 2016, 404 s. ISBN 978–80–87709–16–0

Za podpory MŠMT ČR, Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci a města Bučovice byla vydána disertační práce Jana Růžičky, která však má v podobě knihy ambice zaujmout hned několik – možná i dost odlišných – skupin čtenářů. Autor se věnoval tématu vyžadujícímu rozsáhlý a důkladný základní výzkum, který přinesl v tomto konkrétním

případě širokou škálu nových – mnohdy velmi detailních – poznatků. Jejich zpracování však přineslo text dobře čitelný jak pro profesionála v oboru, tak případného laického zájemce. Výzkum dějin druhé poloviny 19. století se aktuálně neteší příliš velké oblibě, ale Jan Růžička svou práci dokázal, že takové téma není ani neaktuální, ani málo akční.

Zaujmout se mu podařilo už volbou názvu. Na první pohled provokativní slovo maloměšťáci sice ve skutečnosti nejspíš reaguje na terminologický rozpor češtiny a němčiny, ve které vznikala původní pojmenování řady touto metodou zkoumaných jevů (malé město a maloměsto, venkovské město a maloměsto), ale věcnost je překryta záměrem využívajícím faktu, že výraz maloměšťáci není v češtině jazykově neutrální. Nekonvenční práce s jazykovou konotací může být vykládána jako čirá provokace. Obsah knihy však rozhodně takový není. Naopak. Jde totiž o metodologicky čistě zpracovanou sondu historicko-sociologického typu, která za svými zahraničními vzory v ničem nezaostává a je schopná se na patřičné úrovni vyrovnat s moravskými specifiky. Jak už bylo podotknuto, díky kvalitní práci s místními detaily je schopná uspokojit i nároky regionalistů nejrůznějšího zaměření.

Volba dvou navzájem blízko položených a tedy mezi sebou v mnoha směrech soupeřících měst nabídla prostor nejenom ke srovnávání, ale také k vysvětlení rozdílů a specifík. Autor mj. ukazuje, jakou roli v životě obou sledovaných měst v dané době sehrála blízkost zemského hlavního města Brna. Pestrost názorů sledované doby vedla představitele měst k hledání nejrůznějších řešení pro správu veřejného prostoru. Některé cesty se sice následně ukázaly jako slepé, ale v drtivé většině případů i z nich existovalo nedevastující východisko, ať už zpětné, nebo jiným směrem. Ve veřejném prostoru zainteresovaní obyvatelé obou zkoumaných měst (maloměst, je-li třeba ctít autorovu dikci) se každý podle svého nejlepšího svědomí snažili o co největší prospěch „vlastního“ města. Každý ho viděl trochu jinak, takže výsledný efekt nemusel být všeobecně přijímaný. A vůbec už nemusí odpovídat představám o užitečnosti a „modernitě“ podle měřítek počátku 21. století. Nic na tom v konkrétních podmínkách nezměnily ani osobní zájmy jednotlivců, ani příbuzenské či jakkoliv jinak konstruované zájmové sítě, které se v některých případech autorovi podařilo alespoň částečně rozkrýt. I velcí rivalové se utkávali v zájmu dobově vnímaného zlepšení veřejného prostoru.

Výzkum, soustřeďující se na středně velké či spíše menší lokality, přinesl ve finálním výstupu i zajímavé úvahy o dobové neúspěšnosti snah o posílení jejich významu, byť třeba pouze v rámci příslušné země.

Ačkoliv se práce deklarativně hlásí ke zkoumání lidské společnosti ve vymezeném mikrokosmu dvou nevelkých moravských měst a skutečně se tímto problémem zabývá, je její vyznění nepoměrně širší: raná fáze zastupitelské demokracie středoevropského typu realizovaná v relativně velmi liberálním prostředí habsburské monarchie odhaluje

nejzákladnější principy tohoto způsobu správy veřejného prostoru, jejich silné i slabé stránky, obrovský potenciál i životaschopnost. Z těchto principů čerpáme dodnes. Dějiny – téměř jakkoliv pojaté – druhé poloviny 19. století nejsou neaktuální. A nová kniha Matice Moravské je toho dokladem.

Marie Macková

Jiří Havelka, *Dvojitý život. Vzpomínky protektorátního ministra*, KVAČEK, Robert – TOMEŠ, Josef a kol. (edd.), Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Nakladatelství Lidové noviny 2015, 296 s. ISBN 978–80–7422–357–0

Edice vzpomínek ve své době velmi významné, ale dnes málo známé osobnosti Jiřího Havelky, ministra Beranovy vlády od konce roku 1939 a Eliášovy protektorátní vlády od dubna 1939 do dubna 1941, současně kancléře prezidenta Emila Háchy, je třeba považovat za velmi důležitý počín jak svým obsahem, tak zpracováním.

Zasvěcená předmluva Roberta Kvačka podává stručný, ale hutný výklad historických okolností – druhé republiky, průběhu okupace v březnu 1939, protektorátu, postavení „státního prezidenta“, působení „autonomní“ české správy, jejich dilemat a spojení některých jejich činitelů s odbojem. Jsou charakterizovány hlavní osobnosti dané doby – Emil Hácha, Alois Eliáš, Karl Hermann Frank, pozornost je věnována vzniku a působení Národního souručenství, odporu proti okupaci, kolaboraci, spojení se zahraničním odbojem. To vše do roku 1941, zahrnuto je tedy období stěžejní pro Havelkovy vzpomínky.

Vlastní vzpomínky, psané od konce 40. let, přinášejí řadu důležitých poznatků z prostředí, v němž se jejich autor v letech 1938–1941 pohyboval. Havelka poměrně dlouhou dobu působil v Nejvyšším správním soudu, kde měl možnost poznat Emila Háchu. Vylíčil velmi podrobně Háchovu osobnost z různých pohledů – jeho nezpochybnitelné vlastenectví, názory na různé právní otázky, postoj k nacismu, k české (československé) politice, k Slovákům, k česko – německým vztahům. Ukazuje, že Hácha nebyl od začátku loutkou, za kterou je někdy označován, ale bděl nad dodržováním ústavy a snažil se udržet masarykovskou politickou linii, i když to za druhé republiky nebylo snadné. Po okupaci se Hácha zasloužil o založení Národního souručenství, jediné organizace politické povahy v protektorátu. Cílem bylo mimo jiné zabránit vzniku jiných, kolaborantských hnutí.

Díky úzké spolupráci s Háchou mohl Havelka charakterizovat Háchův poměr k mnoha osobnostem českým i německým. Důležitý je úsek popisující vztahy prezidenta s prvním říšským protektorem Konstatinem von Neurathem. U něj Hácha často intervenoval ve prospěch zatčených, proti narušování slíbené autonomie apod. Neurath údajně vyjadřoval porozumění a dobrou vůli pomoci, ovšem vyhrazoval si písemnou odpověď – s velkou

pravděpodobností proto, že nechtěl – nebo nesměl – rozhodovat sám. Snad šlo o vliv K. H. Franka, který zdaleka tak vstřícný nebyl. Řada Neurathových slibů zřejmě i díky Frankovým zásahům splněna nebyla, protektor ovšem patrně také dával přednost svému osobnímu klidu. Jsou ale uvedeny také případy, kdy Neurath zastřeným varováním skutečně pomohl – například v případě protektorátního ministra Ladislava Feierabenda. Obecně lze z Havelkových vzpomínek vypožorovat, že někteří činitelé nacistického režimu či okupační správy se chovali poměrně slušně a ohleduplně, nebylo jich ale mnoho, vedle Neuratha je poměrně kladně hodnocen ještě například německý gen. Blaskowitz a někteří úředníci. Různé zkušenosti Havelka získal i jako ministr dopravy při jednání se zástupci Říšských drah – dospěl k poznání, že zpravidla čím větší odborníci, tím slušnější lidé, a naopak.

Podrobně Havelka zaznamenal souvislosti sestavování nové české vlády po okupaci, zejména tlaky ze strany české krajní pravice, jež se chtěla na vládě podílet. Do těchto věcí se snažil zasahovat i K. H. Frank. Sám Havelka byl členem této vlády do konce dubna 1941, kdy byl odvolán kvůli svému „špatnému vlivu na Háchu“, jak to zdůvodňovali nacisté. Ovšem i díky podpoře, které se Háchovi dostávalo od Havelky a Eliáše, se Hácha odvážil řadu věcí bránit, podle Havelky „*za protektorátu bylo těžiště obhajoby českých zájmů u prezidenta*“. Po zatčení Eliáše a Havelky se však Hácha dostával do stále větší izolace.

Dále jsou zde zachyceny pohledy na některé akce odboje, způsoby jeho financování, české demonstrace na podzim 1939 a okolnosti 17. listopadu, zásahy okupantů proti legionářům a snahy české strany těmto tlakům čelit, zhoršování životních podmínek pro židy. Velký prostor je věnován gen. Eliášovi, s nímž Havelka úzce spolupracoval, a najdeme zde řadu zajímavých postřehů týkajících se dalších osobností české politiky a různých organizací, jako např. Českého svazu pro spolupráci s Němci, jenž ve skutečnosti ani činnost nezahájil, Českého svazu válečníků a Vlajky či skupiny aktivistických novinářů. Líčeno je nucené manévrování protektorátní vlády mezi tlakem Němců a snahou zachránit, co se dalo. Vyžadování projevů loyality, odsuzování zahraničního odboje.

Zvláštní kapitoly jsou věnovány Havelkovu působení v čele ministerstva dopravy a v čele prezidentské kanceláře. Důkladně jsou vylíčeny Havelkovy vztahy s K. H. Frankem, který své významné postavení „*důrazně a důsledně uplatňoval*“. Nevěřil dle Havelky v možnost dohody s Čechy, ale v silový postup. Tvrdil, že česká inteligence svádí národ na scestí.

Dne 27. září 1941, tedy ve stejný den jako gen. Eliáš, byl Havelka zatčen gestapem. Byl obviněn z velezrady, což by mu bylo s největší pravděpodobností u stanného soudu vyneslo rozsudek smrti, ale nakonec byl po necelých třech měsících zřejmě díky Háchově přímluvě a záruce propuštěn do domácího vězení, kde strávil za poměrně blahovolného dohledu české policie zbytek války. Ony tři měsíce vazby strávil Havelka v pankrácké věznici, jejíž

poměry také podrobně popsal – režim, stravu, lékařskou péči atd. Postřehl, že říšští Němci mezi dozorcí se chovali důsledně podle pravidel, zatímco Němci čeští byli vůči Čechům tvrdší i tehdy, když nemuseli. Dle Havelky byl rozdíl jasně rozeznatelný.

Vzpomínky jsou dovedeny do května 1945. Vzhledem k domácímu vězení byl autor do značné míry izolován od svého okolí, a proto nemohl podat další podrobnější zprávy o prostředí, v němž se dříve pohyboval.

Text doplňují fotografie, několik zajímavých dobových dokumentů, drobná vzpomínka Havelkova nejmladšího syna Jana na poválečný život rodiny, ediční poznámka a životopis Jiřího Havelky z pera jednoho z editorů Josefa Tomeše. Ten je namístě, protože vzpomínky zahrnují jen malou část autorova života. Ukazuje Havelku jako člověka vysoce vzdělaného, velmi schopného, bystrého, který nikdy nebyl politikem, ale za druhé republiky a protektorátu se dokázal rychle začlenit do vrcholné politiky a také ji výrazně ovlivňovat. Zde je důkladně zhodnocena Havelkova osobnost po všech stránkách a podtržen jeho význam – největší právě v době protektorátu i s ohledem na jeho vliv na prezidenta Hácha.

Součástí edice je velmi podrobný poznámkový aparát – 474 poznámky na zhruba 170 stran textu vzpomínek. Je vysvětleno každé zmíněné jméno, každá instituce, každý zákon, což může na čtenáře působit poněkud rušivě – do té doby, než si uvědomí, že tyto poznámky vysvětlují téměř bezesbýtku všechny souvislosti, odkazují na další zdroje, poskytují životní údaje k méně známým osobám, a tím vlastně poskytují nejvyšší pohodlí. Člověk se může soustředit na četbu, aniž by musel hledat jinde.

Havelkovy vzpomínky jsou nanejvýš zajímavou četbou, editoři odvedli vynikající práci, a proto je možno tuto knihu jednoznačně doporučit.

Tomáš Jiránek

HRBATÝ, Stanislav – CZAJKOWSKI, Petr, *Malované zbroje na Státním zámku Konopiště. Poklady zbrojnic na hradech a zámcích ve správě Národního památkového ústavu*, Brno: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Brně 2015, 266 s. ISBN 978–80–87967–02–7

Publikace Stanislava Hrbatého (Muzeum východních Čech v Hradci Králové) a Petra Czajkowského (Národní památkový ústav) představuje dílčí výstup širšího projektu *Symboly moci či předměty sběratelského zájmu? Zhodnocení a interpretace sbírkových fondů militarií na Státních hradech a zámcích ve správě Národního památkového ústavu*, pod jehož hlavičkou již byla publikována kniha o zbrojnici ze zámku Lysice a připravována je monografie o zbrojnici ze zámku Hluboká nad Vltavou. Výmluvně tak předesílá, co představuje objekt zájmu autorů. Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski zaměřili svou pozornost

na známý soubor militarií, deponovaný na Státním zámku Konopiště. Z tohoto souboru si oba autoři vybrali specifický fenomén malovaných zbrojí.

Proč se věnovat tomuto tématu? Jak v úvodu sami autoři konstatují, zatímco v zahraničí jsou kolekce historických zbraní a zbrojí deponovány v muzejních sbírkách, v českém prostředí je to naopak z velké části doména právě historických objektů ve správě Národního památkového ústavu. K těm nejznámějším patří sbírky na zámcích Opočno, Hluboká nad Vltavou či právě Konopiště. Tato situace je dána historickým vývojem (kolekce zbraní a zbroje tvořily cennou součást šlechtické reprezentace), a to včetně vývoje památkové péče, nese to však s sebou i určité důsledky, co se týče odborného zpracování těchto kolekcí a jejich ukotvení v badatelském provozu, který je výrazně složitější než v případě paměťových institucí muzejního typu. Zámecké sbírky militarií tak patří k nepřiliš prozkoumaným fondům, přitom však mohou přinést mnohá svědectví jak o předmětech samotných, tak o tom, jakou roli hrály tyto sbírky v minulosti a co vlastně stojí za jejich genezí. Tento stav platí i pro tak významnou a známou sbírku, jako je právě sbírka konopištská, jak zdůrazňují oba autoři.

Sbírka militarií ze Státního zámku Konopiště patří k obzvláště významným souborům, a to i v mezinárodním měřítku. Její součástí je totiž konvolut rodových sbírek vévodů d'Este a markýzů Obizzi. Nejpozoruhodnější částí konopištské sbírky je právě zmíněný soubor malovaných divadelních zbrojí a štítů, který představuje skutečný unikát. To z toho důvodu, že zbroje byly tímto způsobem zdobeny pro konkrétní účel a nepředpokládalo se, že výzdoba vydrží delší čas. Ve světových muzeích se tak objevují především jednotliviny, většina takto dochovaných malovaných zbrojí pochází z přelomu 15. a 16. století a je především německé provenience. Naopak konopištská kolekce zahrnuje práce výhradně italských platněřů a pochází z mladších období.

Knihy Stanislava Hrbatého a Petra Czajkowského je přehledně a logicky koncipována. Její první část je věnována historickému kontextu. Ještě v rámci úvodu je čtenář seznámen s historií rodů vévodů d'Este a markýzů Obizzi, následně autoři představují historický vývoj zbrojnic obou zmíněných italských rodů, včetně dějin bádání o této problematice. Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski tak konstatují, že dosavadní studium konopištské sbírky militarií bylo zaměřeno hlavně na umělecky hodnotné jednotliviny, především z fondů Vojenského historického ústavu v Praze, exempláře z Konopiště pak byly využívány především jako srovnávací a typologický materiál bez hlubšího popisu. Většímu zájmu badatelů se dosud také těšila spíše estenská část sbírky než část obizziovského původu.

Relativně podrobně se oba autoři věnují historii obou sbírek a pramenům, z nichž ji lze rekonstruovat. První zmínka o estenské zbrojnici pochází z roku 1508, kdy byl sepsán její soupis, velmi systematicky provedený, což umožňuje udělat si představu o tom, jak na kolekci nahlíželi tehdejší lidé. Sami autoři však za nejvýznamnější pramen o podobě

a historii estenské sbírky považují inventář z roku 1787, který zachycuje soubor v době před francouzským vpádem do Itálie v roce 1796, v jehož důsledku doznala kolekce určitých ztrát. Tento inventář zároveň reflektuje podobu sbírky před jejím doplněním o soubory obizziovské a habsburské. Tuto proměnu pak odráží další inventář z přelomu let 1799–1800. Existence kolekce militarií v držení rodiny Obizzi je doložena k roku 1572. Významný je fakt, že tato sbírka nebyla fragmentována během francouzského vpádu do Itálie a uchovala se jako celek, který počátkem 19. století splynul se sbírkou estenskou. Stav obizziovské sbírky dokládá inventář, sepsaný pro potřeby dědického řízení v roce 1803. Polovina 19. století v Itálii, směřující ke sjednocení, patřila k poměrně dramatickým obdobím, čemuž paradoxně „vděčíme“ za další prameny, reflektující stav estenské sbírky militarií. Dochoval se tak inventář z roku 1848, který je výsledkem inventarizace při zařazení obizziovské kolekce do estenské sbírky. Další pramen pak pochází z roku 1859 a zachycuje seznam předmětů, určených k převozu do Vídně. To doplňuje vídeňský inventář z roku 1896. Ve výsledku tak existuje solidní korpus pramenů, který může přispět ke snahám o rekonstrukci geneze dnešního konopištského souboru.

Další osudy sbírky jsou už jasnější. Poslední příslušník habsburské modenské sekundogenitury, František V. d'Este, zemřel ve Vídni roku 1875 a svým dědicem jmenoval synovce císaře Františka Josefa I., arcivévodu Františka Ferdinanda, který následně přijal i přízvisko d'Este. Tak se původem italské sbírky militarií dostaly na český zámek Konopiště (který František Ferdinand zakoupil v roce 1877 od Lobkoviců). Po zániku monarchie byly konopištské sbírky spolu se zámkem vyvlastněny československým státem. Velké ztráty utrpěl soubor během druhé světové války, jak ale konstatují autoři, značnou část militarií se podařilo dohledat a navrátit na Konopiště.

Další kapitola skýtá dobový kontext vzniku podobných souborů militarií, který tkví v italských renesančních turnajových slavnostech. Tyto hry s prvky scénického divadla a baletu, jejichž historii i společenský význam Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski přehledně, leč stručně nastiňují, byly pořádány jako odkaz k tradicím antického Říma a jeho triumfálních průvodů, zároveň také představovaly transformování rytířské kultury v novém kulturním kontextu. Tradice těchto slavností přitom vytrvala až do 18. století, byť samozřejmě s dalšími proměnami.

V další kapitole se autoři zabývají původem malovaných zbrojí. Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski shrnují, že takto vyzdobené zbroje byly téměř výhradně žoldnéřského původu, nikoliv šlechtického. Z toho soudí, že buď nebyl tento styl výzdoby považován za dostatečně reprezentativní pro elitu, nebo že se zbroje šlechtické provenience nezachovaly. Účel výmalby pak byl podle autorů dvojitý. Tím primárním bylo prosté rozlišení stran, druhý důvod představovalo využití takto vyzdobené zbroje v rámci scénických her. Právě zde je hledán původ konopištské kolekce, nuance interpretací se však v dosavadní literatuře

různí. Autoři tak snáší argumenty pro své mínění, že kusy dnešní konopištské kolekce byly upraveny pro divadelní potřeby jednorázově, čili že tímto způsobem byly využity v zásadě starší, poškozené a nepotřebné části běžných zbrojí. Zbroje z Konopiště nejčastěji zahrnují ikonografii Medusy či lva, v jednom případě motiv slunce. Poslední kapitola první části knihy je proto věnována ikonografickému ztvárnění Medusy a její umělecké symbolice.

Poté následuje katalogová část knihy, která představuje konkrétní „pramenný“ materiál, tedy malované zbroje konopištské kolekce. Hesla jsou opět logicky uspořádána a podávají základní informace o dataci, provenienci, rozměrech a váze předmětu spolu se stručným popisem a fotografií předmětu jako celku i detailu jeho výzdoby. Katalog je dělen tematicky na části, popisující přílby (33 kusů), přídavná hledí (čtyři kusy), prsní a zádové pláty (celkem 35 kusů), nárameníky (dva kusy), čelní pláty pro koně (pět kusů), dřevcové štítky (čtyři kusy) a jeden velký kruhový štít. Většina popisovaných zbrojí není opatřena výrobními značkami, resp. jsou nečitelné, autoři však z analogií usuzují nejčastěji na původ z dílen v Brescii nebo Benátkách.

Krom obligátního seznamu použitých pramenů a literatury je publikace vybavena cenným místním a jmenným rejstříkem. Velmi cennou součástí knihy je obrazová dokumentace. Vedle vyobrazení vlastních sbírkových předmětů je text doprovázen bohatým dokumentačním materiálem v podobě dobových vyobrazení, současných fotografií exteriérů a především historických vyobrazení interiéřů. Ty dávají čtenáři představu o tom, jak byly sbírky militarií v minulosti chápány, proč tyto kolekce vznikaly a jak s nimi bylo nakládáno. Pozitivem je i skutečnost, že autoři ve svém výkladu nepracují pouze s materiálem z konopištské sbírky, ale pro dokreslení všech souvislostí neváhají využít ani širší komparační materiál z jiných sbírek.

Stanislav Hrbatý a Petr Czajkowski předložili zdařilou a přínosnou práci. Jejím primárním kladem je zpřístupnění „pramenné materie“, která je jinak badatelům s ohledem na návštěvníkový provoz obtížně dostupná. Autoři zdařile přibližují celkový historický kontext konopištské sbírky, mají solidní přehled o pramenech i odborné literatuře, katalogová část – vlastní gros knihy – je zpracována velice precizně, a to včetně grafického řešení, které se ne vždy optimálně vydaří, jak ukazuje např. zmíněná publikace o lysické sbírce militarií. Kombinace těchto faktorů tak činí výsledek úsilí obou autorů badatelsky velice přínosným. Pozitivem je však sama volba tématu. Tím, že se autoři zaměřili na fenomén malovaných zbrojí z konopištské kolekce, je jejich kniha zajímavá nejen pro zájemce o dějiny raně novověkého vojenství, ale i pro badatele dalších historických či umělecko-historických specializací, neboť malované zbroje s motivem Medusy mimo jiné ilustrují odkaz antické tradice, a to v oblasti prozatím nepřilíš často reflektované. Tímto přesahem činí kniha Stanislava Hrbatého a Petra Czajkowského záslužnou službu u nás obvykle velmi rigidně chápaným a pojímaným dějinám vojenství, neboť má potenciál vyvést je mimo úzký

specializační rámec a vstoupit tak do hájemství širěji pojímaných kulturních dějin. Tento typ publikací, navíc takto kvalitně provedených, tak lze jen přivítat, neboť jejich přínos je nesporný.

Josef Šrámek